

Kunnig, engagerad och tillgänglig

Om rollen som ställföreträdare för vuxna personer
med intellektuell funktionsnedsättning.

Torbjörn Odlöw
Handelshögskolan vid Göteborgs universitet
Riksförbundet FUB

Förord

I en granskningsrapport¹ år 2017 konstaterade Riksrevisionen något som Riksförbundet FUB har påpekat i många år: tillsynen av gode män och förvaltare har stora brister och systemet för ställföreträdarskap är inte rättssäkert för huvudmännen. Riksrevisionens granskning ledde fram till tre regeringsuppdrag. I april 2019 presenterade sju länsstyrelser nya riktlinjer för överförmyndare och ställföreträdare. Statskontoret redovisade samtidigt sitt uppdrag om samordning av tillsyn och tillsynsvägledning för ställföreträdare och överförmyndare² som föreslog att en av de sju länsstyrelserna ska vara samordningsmyndighet.

Under sommaren 2019 gav sedan regeringen en särskild utredare, Kathrin Flossing, uppdraget *Ställföreträdarskap att lita på – en översyn av reglerna om gode män och förvaltare* (Dir. 2019:44). Riksförbundet FUB har medverkat i en referensgrupp till utredningen, vars uppdrag avslutas i april 2021.

Parallellt med de statliga utredningarna lyftes problemet med otillräckligt stöd för ställföreträdare genom en motion på FUB:s förbundsstämma 2018. Motionären konstaterade att bristande kompetens hos ställföreträdare och överförmyndare utgör en överhängande risk för att huvudmannen inte får det stöd från samhället som hen har rätt till. Förbundsstämman fattade beslut om att Riksförbundet FUB ska arbeta för förbättrad kunskap hos både ställföreträdare, överförmyndare och huvudmän.

Sedan 2019 har ställföreträdarskap varit ett av Riksförbundet FUB:s prioriterade områden. Under 2019 genomfördes temakvällar om ställföreträdarskap på

fem orter (Linköping, Hässleholm, Luleå, Borlänge och Stockholm). På samtliga träffar fanns möjligt för Inre Ringens medlemmar att träffas i en egen grupp för en anpassad diskussion. Temat ställföreträdare diskuterades också på Inre Ringens inspirationshelg samma år.

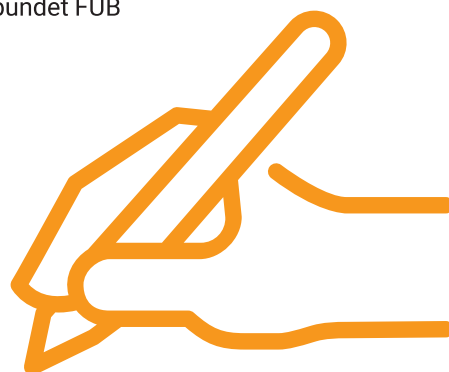
Syftet med temakvällarna var att samla in medlemmarnas erfarenheter av att själv ha god man eller förvaltare eller att vara ställföreträdare. Några av de frågeställningar som diskuterades var:

- Ställföreträdarens kompetens
- Skillnaden mellan uppdragen sköta ekonomin samt bevaka rätt och sörja för person
- För- och nackdelar med professionella som ställföreträdare
- Relationen mellan huvudman och ställföreträdare

Denna rapport är den avslutade delen av Riksförbundet FUB:s prioriterade satsning kring ställföreträdarskap som påbörjades 2019. Den är framtagen av juristen Torbjörn Odlöw, forskare vid Göteborgs universitet och en av få svenska experter på området. Utgångspunkten för rapporten har varit dagens regelverk och de samlade erfarenheterna från 2019 års temakvällar.

Vi är övertygade om att rapporten kommer att bidra till ökad kunskap hos både ställföreträdare, överförmyndare och huvudmän och att den ger oss en bra grund att stå på i vårt fortsatta arbete.

Harald Strand
Ordförande
Riksförbundet FUB

¹ Tillsyn av ställföreträdare och överförmyndare – Statens bristande ansvar för samhällets mest utsatta (RiR 2017:33)

² En förbättrad samordning av tillsynen och tillsynsvägledningen inom överförmyndarområdet (2019:8)

Innehåll

1. Inledning	5	Ställföreträdarskap som ideellt eller professionellt uppdrag	23
2. Ställföreträdarskapens historiska utveckling	6	Ställföreträdaruppdraget och sekretess	24
1669 års förmyndareförordning	6	Den enskildes rätt att ta del av uppgifter om sig själv hos myndigheter	24
1734 års lag	6	Den enskildes rätt att ta del av uppgifter hos ställföreträdaren	24
1924 års reform	6	Den enskildes rätt att ta del av uppgifter som rör hans ställföreträdare	26
Uppdraget sörja för person i 1924 års lag	6	Ställföreträdarens rätt att ta del av uppgifter om sin huvudman	26
Förmyndarkurator ursprung till dagens förvaltareheter	7	Anhörigas rätt att ta del av uppgifter om den enskilde	26
Uppdraget förvalta ekonomi i 1924 års lag	7	Anhörigas rätt att ta del av uppgifter om den enskildes ställföreträdare	27
1975 års reform	7	När ställföreträdaren röstar som ombud i allmänna val	27
1989 års reform	7	Fullmakt: vad innebär det? Fördelar och nackdelar för den enskilde?	27
Allmän rösträtt för alla över 18 år	7	Den enskildes rätt till inflytande över vem som ska bli god man	29
Två typer av ställföreträdarskap	7	Av vilka skäl kan en ställföreträdare entledigas utöver ekonomisk försumlighet?	30
3. De olika ställföreträdarskapen för hjälpbehövande vuxna	8	Det digitala kontantlösa samhället	31
Inledning	8	6. Översyn att lita på?	32
Framtidsfullmakt	8	En starkt begränsad översyn av regelverket	32
Anhöriga ställföreträdare	8	Ett omöjligt uppdrag	32
Godmanskap och förvaltarskap	8	Beslutsdeltagande lika viktigt som trygg och säker tillsyn	33
Förutsättningar för ställföreträdarskap	8	Ytterligare frågor	34
De olika uppdragen	11	7. Sökes: En kunnig, engagerad och tillgänglig ställföreträdare	36
Inledning	11	8. Index	38
Bevaka rätt och förvalta egendom	11	9. Källor	39
Sörja för person	13	10. FUB:s ställningstaganden om ställföreträdarskap för vuxna med intellektuella funktionsnedsättningar	40
Beslutsdeltagande	15	Ställföreträdarskap – ett stödsystem med huvudmannen i fokus	40
Godmanskap	15	Förstärkt stöd och utbildning till ställföreträdare	41
Förvaltarskap	16	Ökad kompetens och tydligare uppdrag för överförmyndarna	42
4. Professionella eller ideella ställföreträdare	18		
Professionella ställföreträdare ur ett historiskt perspektiv	18		
Professionella ställföreträdare i Sverige idag	18		
Professionella ställföreträdare utomlands	19		
5. Reflektioner kring resultaten av FUB:s medlemsträffar under 2019	20		
Inledning	20		
Ställföreträdarens kunskaper om och kommunikation med sin huvudman	20		
Ställföreträdarens generella och specifika kompetens för uppdraget	21		

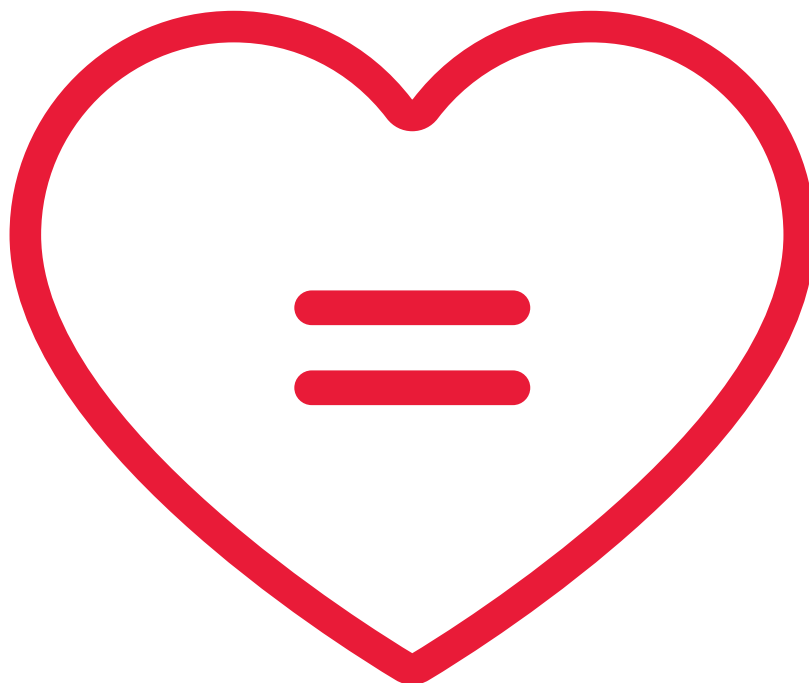
1. Inledning

På uppdrag av Riksförbundet FUB har forskaren och universitetslektor Torbjörn Odlöw beskrivit och problematiserat uppdragen god man och förvaltare, med fokus på ställföreträdarskap för vuxna personer med intellektuell funktionsnedsättning. Rapporten ger både ett historiskt perspektiv på ställföreträdarskap och en beskrivning av dagens regelverk.

Odlöw har dessutom analyserat resultaten från Riksförbundet FUB:s temakvällar 2019 och granskat regeringens uppdrag till utredningen

Ställföreträdarskap att lita på – en översyn av reglerna om gode män och förvaltare (Dir. 2019:44).

Efter Odlöws texter (kapitel 2–7, index och källor) kommer en redogörelse för Riksförbundet FUB:s ställningstaganden om ställföreträdarskap för vuxna med intellektuella funktionsnedsättningar (kapitel 10). Dessa ställningstaganden baseras på de samlade erfarenheterna från temakvällarna och har beslutats om av förbundsstyrelsen den 20 november 2020.

2. Ställföreträdarskapens historiska utveckling

1669 års förmyndareförordning

Det första nationella regelverket rörande ställföreträdarskap var 1669 års förmyndareförordning. Innan förmyndareförordningens tillkomst var tillsynen över hur ställföreträdaren skötte sitt uppdrag helt och hållet en angelägenhet för huvudmannens släktingar frånsett eventuella lokalt gällande regler. I 1669 års förordning fanns regler om att ställföreträdarens lämplighet skulle prövas av en domstol. Det infördes också regler om att ställföreträdaren skulle upprätta förteckningar över den enskildes tillgångar och om dennes redovisningsskyldighet i närvaro av domstolen.

Genom införandet av förmyndareförordningen började förmyndarskapet att betraktas som ett uppdrag som det allmänna tillsammans med den enskildes släktingar skulle utöva tillsyn över. Det är uppenbart av utformningen av tillsynssystemet att det huvudsakliga uppdraget var skötseln av huvudmannens ekonomiska angelägenheter. Förordningen gällde även personer som var äldre än myndighetsåldern 15 år under förutsättning att dennes föräldrar hade angivit i ett testamente att deras barn efter uppnådd myndighetsålder fortsatt skulle stå under förmyndare, dvs. vara omyndigförklarade.

1734 års lag

Nästa stora reform av regelverket följde av införandet av 1734 års lag men innan dess, i samband med att myndighetsåldern höjdes från 15 år till 21 år, infördes en möjlighet för manliga omyndiga från 15 års ålder att anmäla vårdslös förvaltning till rätten som då kunde förordna en annan man som förmyndare. Det här tyder på att förmyndarens uppgift i huvudsak fortfarande ansågs vara att sköta och förvalta den enskildes egendom. I 1734 års lag stärktes det allmännas kontroll över ställföreträdarnas ekonomiska förvaltning än mer. I och med regeln att den som trots uppnådd myndighetsålder (då 21 år) av olika orsaker inte kunde vårda sitt *gods* skulle ställas under förmyndarskap framgick det också klart och tydligt att förmyndarens uppgift var att förvalta den enskildes tillgångar.

1924 års reform

Den reform som ligger till grund för dagens

förmyndarskapsrättsliga lagstiftning genomfördes år 1924. Regelverket stöptes då om från grunden. Då infördes omfattande och avsevärda preciseringar av:

- hur ett förmyndarskap skulle anordnas,
- hur förmyndaren skulle sköta sitt uppdrag,
- hur tillsynen skulle vara utformad
- hur förmyndarskapet kunde upphöra.

Även denna lagstiftning utgick från att förmyndarens huvuduppgift var att förvalta den enskildes tillgångar. I inledningen till det kapitel som gällde förmyndarens plikter angavs att förmyndaren hade ”att förvalta myndlingens förmögenhet och företräda honom i angelägenheter, som röra denna”. Förmyndaren gavs i och för sig då också i uppdrag att sörja för myndlingens, dvs. personen som hade förmyndare, person. Men bara ”i den mån det med hänsyn till grunden för omyndighetsförklaringen eller eljest” ansågs nödvändigt. Uppdraget att sörja för huvudmannens person var alltså ett undantagsuppdrag, som förmyndaren bara hade att utföra under särskilda omständigheter. Vid den här tiden kunde en person vara omyndig av två olika anledningar, dvs. på grund av att personen inte hade uppnått den dåvarande myndighetsåldern och på grund av omyndigförklaring. Det godmanskap vi har idag fanns ännu inte som alternativ till omyndighetsförklaring, så en person över myndighetsåldern som behövde hjälp med eller inte ansågs kunna sköta sina angelägenheter alls blev vanligen omyndigförklarad.

Uppdraget sörja för person i 1924 års lag

Vad gäller uppdraget att sörja för huvudmannens person skilde detta sig åt mellan de två olika typerna av omyndiga i 1924 års lag. En förmyndare för ett barn hade också vårdnaden om barnet om denna inte tillkom någon av föräldrarna.

När det gällde omyndigförklarade personer så hade förmyndaren inte vårdnaden om den enskilde men förmyndaren skulle sörja för sin huvudmans person enligt ovan. Här fanns alltså en uttrycklig skillnad angående vården av den enskildes personliga angelägenheter om denne var ett barn eller omyndig-

förklarad. Omsorgen för en omyndigförklarad person skilde sig från vårdnaden om ett barn på så sätt att det inte var fråga om uppfostran i vanlig bemärkelse. Det kunde handla om att se till att den enskilde fick vård om hen ansågs sinnessjuk, sinnesslö eller psykiskt abnorm. Det gjordes också skillnad på allvarigare fall, då anstaltsvård ansågs nödvändig och lindrigare fall då förmyndaren hade att personligen försöka påverka myndlingen. Trots att det inte fanns några rättsliga tvångsmedel att använda i de lindrigare fallen ansågs förmyndaren genom sin medelsförvaltning kunna påverka myndlingens beteende, exempelvis när slöseri var anledningen till en omyndigförklaring. Uppdraget sörja för person handlade när det gällde personer med intellektuella funktionsnedsättningar oftast om att ordna en plats på en vårdinstitution. Personer som på grund av intellektuell funktionsnedsättning togs in på vårdanstalt omyndigförklarades ofta.

Förmyndarkuratorursprung till dagens förvaltarenheter

Vid denna tid skulle förmyndaren helst vara släkt med personen men i de fall hen saknade släktingar, eller om släktingarna av olika orsaker inte var lämpliga som förmyndare, så utsågs en utomstående förmyndare. Uppdrag som förmyndare gavs ibland till tjänstemän, kuratorer, vid sjukhusen (så exempelvis i Göteborg och Malmö). År 1948 inrättades en tjänst som förmyndarkurator på Lillhagens sjukhus i Göteborg, vilket är ursprunget till den förvaltarenhet som idag är underställd stadens sociala resursnämnd.

Uppdraget förvalta ekonomi i 1924 års lag

Det är rimligt att anta att förmyndarens uppgifter, enligt 1924 års lag, i stort handlade om förvaltning av den enskildes ekonomi och att den enskilde inte i någon större utsträckning förväntades vara delaktig i de beslut som förmyndaren fattade. Det fanns inte heller någon egentlig drivkraft för förmyndaren att involvera den enskilde i beslutsfattandet. Enligt lagstiftningen skulle förmyndaren innan beslut fattades i viktiga angelägenheter fråga den omyndige om hans uppfattning. Det handlade framför allt om ärenden där förmyndaren behövde samtycke från överförmyndaren eller rätten, exempelvis vid försäljning av fastigheter, arvskiften, inköp av aktier etc. Dagens lagstiftning ser i huvudsak likadan ut vilket kommer att behandlas längre fram i texten.

1975 års reform

Nästa större reform av regelverket genomfördes i två

olika delar med förhållandevis många år emellan, år 1975 och år 1989. 1975 års ändring av regelverket utgjorde en förmynderskapsrättslig milstolpe. Innan dess var omyndighetsförklaringen den huvudsakliga åtgärden om en person ansågs behöva hjälp med eller ansågs helt sakna förmåga att sköta sina egna angelägenheter. Genom 1975 års reform så infördes i stället ett omskat godmanskap som den primära hjälpåtgärden. Omyndighetsförklaringen fanns kvar men skulle, till skillnad från tidigare, endast användas som en sista utväg.

1989 års reform

1989 års reform kan ses som en uppföljningsreform till 1975 års reform. Då togs omyndighetsförklaringen bort helt och hållet, framför allt med hänvisning till att omyndighetsförklaringen var onödigt ingripande. Men också på grund av att det fanns ett starkt stöd för att en åtgärd som syftade till att ge den enskilde hjälp av det här slaget inte borde påverka den enskildes rätt att delta i demokratiska val.

Allmän rösträtt för alla över 18 år

Reformen trädde i kraft den 1 januari 1989, vilket alltså är den första dagen då allmän och lika rösträtt gällde för alla svenska medborgare över 18 års ålder. Valet den 15 september 1991 var därmed det första valet där alla svenska medborgare över 18 års ålder hade formell rätt att rösta.

Två typer av ställföreträdarskap

Efter de båda reformerna 1975 och 1989 fanns det två olika typer av ställföreträdarskap som kunde anordnas för en myndig person:

- godmanskap, vilket skulle användas i första hand, och
- förvaltarskap, vilket ersatte omyndigförklaringen.

Det reformerade godmanskapet innebar att en god man var att betrakta som ett biträde till huvudmannen genom att den gode mannen behövde den enskildes samtycke för att rättshandla för dennes räkning.

Av den här anledningen betraktades godmanskapet som en mindre ingripande åtgärd än förvaltarskapet eftersom en förvaltare, likt en förmyndare, hade ensam förfoganderätt över den enskildes angelägenheter. I de följande avsnitten kommer framför allt dessa former av ställföreträdarskap att granskas, med fokus på det som skiljer dem åt.

3. De olika ställföreträdarskapen för hjälpbehövande vuxna

Inledning

Framtidsfullmakt

Det finns idag flera olika former av ställföreträdarskap för vuxna hjälpbehövande personer. De två primära är godmanskap och förvaltarskap. Utöver de två finns det också möjlighet för en person att utfärda en framtidsfullmakt innan hen eventuellt varaktigt, och i huvudsak, inte längre har förmåga att ha hand om de angelägenheter som fullmakten omfattar. En sådan fullmakt kan beskrivas som ett godmanskap som den enskilde själv anordnar i förväg. En förutsättning för att en sådan fullmakt skall kunna utfärdas giltigt är att fullmaktsgivaren vid upprättandet av fullmakten har förmåga att ha hand om de nämnda angelägenheterna. Det hjälpbehov som gör att framtidsfullmakten träder i kraft får med andra ord inte ha funnits när fullmakten upprättades.

Anhöriga ställföreträdare

En ytterligare form av ställföreträdarskap är anhöriga ställföreträdare. Detta innebär att den anhöriga utan ett särskilt rättsligt beslut har rätt att utföra ordinära rättshandlingar med koppling till den närståendes dagliga livsföring. Detta gäller när den närstående uppenbart på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller annat liknande förhållande inte längre har förmåga att ta hand om sina ekonomiska angelägenheter. På samma sätt som för framtidsfullmakten måste den enskilde tidigare ha haft förmåga att ta hand om dessa angelägenheter för att den särskilda behörigheten för anhöriga skall finnas.

Beroende på hur omfattande den intellektuella funktionsnedsättningen är så kan alternativen framtidsfullmakt och anhöriga ställföreträdare vara otillgängliga för en hel del personer (vilket i och för sig kan kritiserar). För dem kvarstår då bara godmanskap och förvaltarskap som hjälpåtgärder.

Godmanskap och förvaltarskap

Som tidigare nämnts fick godmanskapet och förvaltarskapet sin nuvarande utformning vid 1989 års reform av föräldrabalken. De båda uppdragen fordrar att den enskilde har ett visst hjälpbehov och att detta

hjälpbehov inte kan tillgodoses med mindre än ett av de båda ställföreträdarskapen. Reglerna om anordnandet av godmanskap finns i Föräldrabalken 11:4 och om anordnande av förvaltarskap i Föräldrabalken 11:7.

För att en person skall kunna få hjälp av en god man krävs det att hen på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller annat liknande förhållande behöver hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person. De här olika förutsättningarna för godmanskap måste alltså finnas för att en god man skall kunna förordnas. Beslut om godmanskap fattas av en tingsrätt och tingsrätten har skyldighet att utreda att de här omständigheterna föreligger i det enskilda fallet.

Den enskilde måste dessutom lämna sitt samtycke till att hen skall få en god man. Åtgärden är alltså som utgångspunkt frivillig och bygger på den enskildes självbestämmande. Det här rekvisitet har emellertid viktiga undantag som gör att frivilligheten och självbestämmandet inte är absolut. Om den enskildes tillstånd hindrar att hens mening i frågan inhämtas, så krävs inte den enskildes samtycke för att domstolen skall kunna anordna ett godmanskap. Åtgärden skulle därför kunna betecknas som delvis frivillig. Det finns ingen statistik på hur många godmanskap som årligen inrättas utan att den enskilde har lämnat ett uttryckligt samtycke.

Förutsättningar för ställföreträdarskap

De olika omständigheter som skall vara uppfyllda för att tingsrätten skall kunna anordna ett ställföreträdarskap, s.k. rekvisit, kan behöva en närmare förklaring. Regeln om anordnande av godmanskap kan sägas innefatta fyra olika rekvisit som alla skall vara uppfyllda, för att rätten skall kunna fatta beslut om att anordna ett godmanskap. De olika rekvisiten för godmanskap är:

- ett medicinskt rekvisit
- ett funktionellt rekvisit,
- ett behovsrekvisit, och
- att den enskilde samtycker till godmanskapet eller att hens uppfattning i frågan inte kan avgöras på grund av hens tillstånd.

För anordnande av förvaltare finns det bara tre rekvisit. Det medicinska rekvisitet är detsamma för båda typerna av ställföreträdarskap, men det funktionella rekvisitet är annorlunda utformat. För att rätten skall kunna anordna ett förvaltare räcker det inte att den enskilde behöver hjälp med att sköta sina angelägenheter. Rätten skall ha fastställt att hen är ur stånd att vårda sig eller sin egendom. Tingsrätten behöver inte heller något samtycke från den enskilde för att kunna anordna ett förvaltare. Förvaltare är därför en mycket ingripande åtgärd som kan anordnas mot den enskildes vilja, som en tvångsåtgärd till skydd för hens ekonomi. Därmed inte sagt att förvaltare inte kan anordnas med den enskildes samtycke, vilket jag återkommer till nedan.

Medicinskt rekvisit

Det *medicinska rekvisitet*, dvs. den medicinska omständighet som ska vara uppfylld, uttrycks i bestämmelsen som sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd och annat liknande förhållande. En godmans eller en förvaltares uppgift är att bistå den enskilde vid beslutsfattande. Därför är det huvudsakligen aktuellt att anordna ett godmanskap när den enskilde har en intellektuell funktionsnedsättning eller vid förhållandevis långvarig psykosocial ohälsa, vilket de två inledande uppräknade tillstånden ger uttryck för. Godmanskap kan även anordnas vid somatisk sjukdom, om den enskilde på grund av sitt hälsotillstånd har ett sådant behov av hjälp med att sköta sina angelägenheter, som inte kan tillgodoses på något mindre ingripande sätt.

Försvagat hälsotillstånd avser främst en nedsatt förmåga, såväl mentalt som fysiskt, på grund av hög ålder. Men det kan också avse en nedsatt förmåga av andra orsaker som exempelvis långvarig krisreaktion. Hänvisningen till liknande förhållande är tänkt att visa för rättstillämparen att det ovanstående inte är en fullständig uppräknade av hälsotillstånd utan att även andra hälsotillstånd kan medföra att tingsrätten får anordna ett ställföreträdarskap. I motiven anges exempelvis missbruk av narkotika som ett sådant liknande tillstånd och i senare praxis har också allvarligt spelmissbruk ansetts kunna leda till anordnande av ställföreträdarskap (i det fallet rörde det sig om ett förvaltare). Förutom att hänvisningen till liknande förhållande visar att det inte är en uttömmande uppräknade, så betyder skrivningen också att godmanskap inte får beslutas på grunder som okunskap, oerfarenhet, likgiltighet för materiell välfärd etc.

Funktionellt rekvisit

Det *funktionella rekvisitet* uttrycks i bestämmelsen om godmanskap på så sätt att den enskilde skall behöva hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person. Godmanskap kan anordnas för en person som anses vara ur stånd att vårda sig eller sin egendom, om detta är tillräckligt för att tillgodose hens hjälpbehov. Det är till och med så att det föreligger ett hinder för att anordna förvaltare i den situationen, vilket jag återkommer till nedan under behandlingen av behovsrekvisitet.

När rätten skall bedöma den enskildes hjälpbehov och dennes förmåga att själv fatta beslut i de egna angelägenheterna är det inte en generell bedömning som skall göras. Bedömningen av hjälpbehovet skall rätten göra i relation till just de beslut som den enskilde specifikt har att fatta. Rätten skall alltså inte bedöma den enskildes förmåga att fatta beslut i sig, utan om hen behöver hjälp med att sköta sina egna faktiska personliga och ekonomiska angelägenheter.

Den skillnad som finns mellan godmanskap och förvaltare, dvs. ”behöver hjälp med” respektive ”är ur stånd att” fanns inte med i det ursprungliga lagförslaget, vilket för båda formerna använde uttrycket ”behöver hjälp med”. Regeringen rättade sig efter lagrådets uppmaning att förvaltare skall vila på självständig grund, och att kravet för att förvaltare skall kunna anordnas skall vara högre ställt än vad som krävs för att en god man skall kunna förordnas. En sådan förändring gjordes i det förslag som slutligen lades fram för lagstiftning.

Behovsrekvisit

Behovsrekvisitet, dvs. krav på att behov finns, är den uttryckliga lagregleringen av principen om minsta ingripande åtgärd, som infördes i lagstiftningen genom 1975 års reform av Föräldrabalken. Principen innebär att den åtgärd som vidtas för att tillgodose en persons hjälpbehov, eller för att skydda hen från olika typer av övergrepp, skall inte vara mer omfattande eller inskränka den enskildes möjligheter att själv fatta beslut för egen räkning i större utsträckning än vad som är absolut nödvändigt för att tillgodose hens behov av hjälp och skydd.

I bestämmelsen om anordnande av godmanskap uttrycks principen kortfattat med uttrycket ”om det behövs”. Motsvarande skrivning rörande förvaltare anger att förvaltare inte får anordnas ”om det är tillräckligt

att godmanskap anordnas eller att den enskilde på något annat, mindre ingripande sätt får hjälp”. Principen är internationellt erkänd och återfinns bland annat i *FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning* i art. 12:3 - 4.ⁱ

Motsvarande skrivningar finns också i Europarådets rekommendation nr 4 från år 1999, *Recommendation No. R (99) 4 of the Committee of Ministers to Member States on Principles Concerning the Legal Protection of Incapable Adults*. Rekommendationen innehåller tio grundläggande principer vilka alla ger uttryck för olika aspekter av den grundläggande principen om minsta ingripande åtgärd. Europarådets rekommendationer har ingen rättsligt bindande verkan men de ger uttryck för en gemensam europeisk policy på de områden som rekommendationerna behandlar och deras värde som rättslig standard skall inte underskattas.ⁱⁱ

De nämnda principerna kan sägas ge uttryck för principen om minsta ingripande åtgärd i samband med själva *anordnandet* av en viss åtgärd. Rekommendationen innehåller också, till skillnad från svensk rätt, en anvisning om att detsamma bör gälla även när en ställföreträdare genomför sitt uppdrag.ⁱⁱⁱ Det kan tyckas vara en självklarhet att en person som behöver viss hjälp inte skall förhindras att själv agera i frågor och situationer där hen inte behöver hjälp. Det kan även ses som självklart att den som har uppdraget att hjälpa en person också bör ha i uppgift att hjälpa den enskilde att utveckla sina förmågor så långt möjligt, så att hen framöver skulle kunna agera för egen räkning. Det här är emellertid inte fallet i svensk rätt vilket behandlas separat i ett senare avsnitt.

Samtyckeskrav

Utöver de nu behandlade grundläggande rekvisiten skall också den enskilde lämna sitt samtycke till att ett godmanskap anordnas, under förutsättning att domstolen inte anser att hens tillstånd hindrar att samtycket inhämtas.

Samtycke är inte en förutsättning för förvaltare, vilket hänger samman med den skyddsfunktion rättsregeln har. Skyddet bygger på att den enskilde inte skall ha ansvar för konsekvenserna av sitt eget rätts-handlande och kan grunda sig i två olika huvudsakliga grunder:

- att den enskilde själv utsätter sig för risken att försätta sig i ekonomiska eller andra svårigheter

genom oövertänkt agerande.

- att den enskilde är utsatt för påtryckningar från andra som vill att hen skall använda sina tillgångar på ett visst sätt, som kan leda till främst ekonomisk skada för den enskilde.

När det gäller den första grunden så är det inte oväntat att den enskilde kan vilja motsätta sig anordnande av förvaltare. Avseende den andra grunden kan dock även den enskilde ibland tänkas vilja ha, och därmed samtycka till, det skydd som ett förvaltare kan ge mot försök till ekonomiska övergrepp. Även om ett sådant samtycke alltså inte är nödvändigt för att tingsrätten skall kunna anordna förvaltare.

Undantag för samtycke vid godmanskap

Det finns möjlighet för rätten att besluta om godmanskap utan att den enskilde har lämnat samtycke, om hens tillstånd hindrar att hens uppfattning kan fastställas. Utformningen av undantagsregeln går tillbaka på motsvarande regel angående godmanskap i 1924 års förmyndarskapslag. Vid 1975 års reform, då godmanskapet ändrades på så sätt att det kunde användas vid andra tillstånd än sjukdom och då det inte heller krävdes att det tillstånd som var grunden för hjälpbehovet var av övergående natur, så ändrades också undantagsregeln till den nuvarande lydelsen.

Det framgår inte att samtycket skall ges i någon särskild form. I den mån den enskilde kan kommunicera ett samtycke, verbalt eller på något annat sätt, krävs samtycke från hen för att rätten skall kunna anordna ett godmanskap.

Det faktum att det krävs ett intyg från en läkare som säger att den enskildes tillstånd hindrar att samtycke inhämtas är självklar. Mindre självklar är den undantagsregel rörande läkarintyg om den enskildes hälsotillstånd, som är möjlig i de fall den enskilde har lämnat samtycke till att hen förordnas en god man. Rätten är skyldig att inhämta läkarintyg eller annan likvärdig utredning om den enskildes hälsotillstånd, om ansökan gäller förvaltare eller om ansökan gäller godmanskap och den enskilde inte har lämnat samtycke till anordnandet av godmanskap, enligt Föräldrabalken 11:17. Även om läkarintyg som regel visas upp även om den enskilde har lämnat samtycke till godmanskapet, så är det alltså inte obligatoriskt.

Som angiven huvudregel gäller också att rätten skall höra den enskilde muntligen om det kan ske utan skada

för hen och det inte är uppenbart att hen inte förstår vad saken gäller, Föräldrabalken 11:16. Rätten kan enligt samma bestämmelse avstå från att höra den enskilde muntligen om hen själv har ansökt om god man eller om hen har lämnat samtycke till åtgärden. Rätten kan alltså avstå från att dels utreda den enskildes hälsotillstånd, dels höra den enskilde muntligen enbart mot bakgrund av att det i ärendet har registrerats ett samtycke till anordnande av godmanskap. Den fråga man då bör ställa sig är hur rätten under sådana omständigheter kan bilda sig en uppfattning om det lämnade samtyckets kvalitet, dvs. om den enskilde faktiskt har lämnat ett informerat samtycke till att hen förordnas en god man.

Kausalitetskrav

Ett ytterligare krav för att ett ställföreträdarskap skall kunna anordnas är vad som kan betecknas som ett kausalkrav dvs. ett krav på ett orsakssamband mellan den enskildes tillstånd och dennes hjälpbehov. Kausalkravet framgår av skrivningen ”på grund av” i Föräldrabalken 11:4. Det här innebär att hjälpbehovet måste kunna kopplas till någon av de grunder som räknas upp i det medicinska rekvisitet. Det är med andra ord inte tillräckligt att en person exempelvis är sjuk och samtidigt är i behov av hjälp med sina angelägenheter för att ett ställföreträdarskap skall kunna anordnas för hen. En förutsättning för ställföreträdarskapet är att hjälpbehovet också beror på sjukdomen. Det framgår

inte lika tydligt att detsamma också bör gälla avseende förvaltarskap, men rimligen är det så.

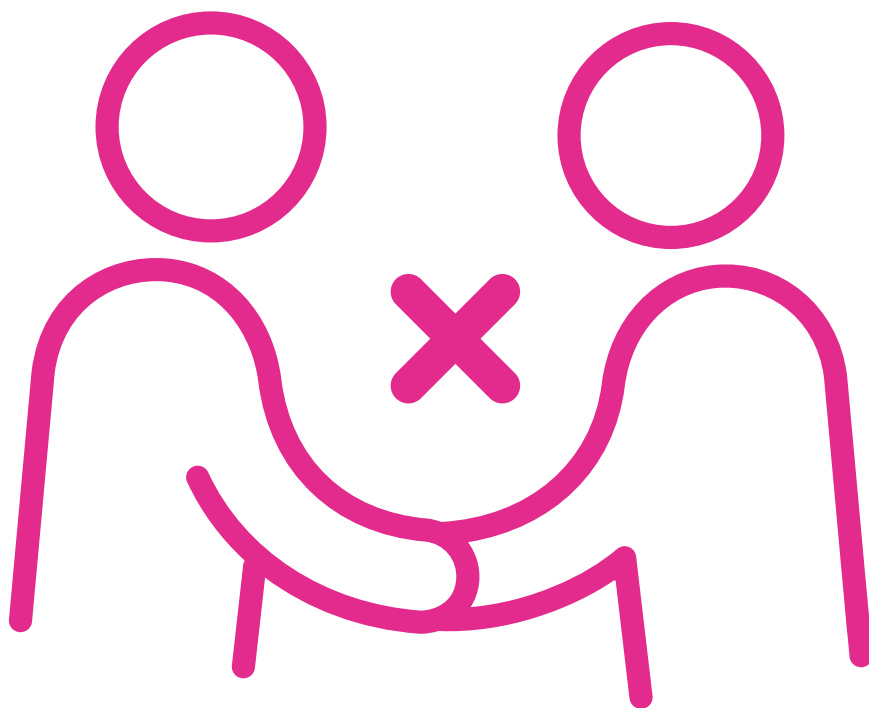
De olika uppdragen

Inledning

En ställföreträdare kan ha uppdragen att bevaka den enskildes rätt, förvalta hens tillgångar och sörja för hens person. Ofta har en ställföreträdare ett så kallat fullt förordnande, vilket innebär att ställföreträdaren skall utföra alla dessa uppgifter. Ställföreträdarens uppdrag skall emellertid enligt principen om minsta ingripande åtgärd anpassas efter det hjälpbehov den enskilde har. Varken ett godmanskap eller ett förvaltarskap får göras mer omfattande än vad som behövs med hänvisning till hjälpbehovet. Begränsningen av uppdraget görs ofta så att ställföreträdaren bara har två eller ett av de nämnda uppgiftsområdena. Ibland är mer begränsat till ett specifikt enskilt ärende (exempelvis: bevaka NN:s rätt i boutredning och arvskifte efter sin moder MM).

Bevaka rätt och förvalta egendom

Uppdraget att bevaka rätt har sin grund i det godmansinstitut som infördes med 1924 års förmynderskapslag. Enligt den lagstiftningen skulle rätten om det behövdes förordna god man för den som på grund av sjukdom, som kunde antas vara över-

gående, var ur stånd att bevaka sin rätt eller förvalta sin egendom. ^{iv} I en senare offentlig utredning (SOU 2004:112) har ställföreträdarens uppdrag beskrivits som att företräda den enskilde i personliga respektive ekonomiska angelägenheter samt att uppdraget att bevaka rätt var en naturlig del av dessa båda uppdrag.

Uppdraget att bevaka rätt innebär att vara ombud för den enskilde i olika rättsliga angelägenheter. Dessa angelägenheter kan vara kopplade till den enskildes personliga angelägenheter, varför uppdraget i det fallet kan anses ha samband med uppdraget att sörja för person. De rättsliga angelägenheterna kan också ha koppling till den enskildes egendomsförvaltning på motsvarande vis och bör ses som en naturlig del av uppdraget att förvalta egendom.

De rättsliga angelägenheterna kan också vara fristående från de båda andra uppdragen, exempelvis för det fall den enskilde är part i en rättegång som kan anses röra något annat än dennes personliga eller ekonomiska angelägenheter. Det kan förvisso vara svårt att ge exempel på vad detta något skulle vara, vilket också utredaren i den ovan nämnda utredningen framhöll. ^v

När godmanskäpet förändrades i samband med 1975 års reform så valde lagstiftaren att behålla den tidigare formuleringen, bevaka rätt och förvalta egendom, och att uttryckligen synliggöra att den gode mannen också skulle kunna ha ett särskilt ansvar att sörja för den enskildes person. I motiven till bestämmelsen görs inga särskilda överväganden kring att uppdragen med en sådan skrivning överlappar varandra.

Vad innebär det att förvalta egendom?

Ibland uppkommer det frågor om hur egendomsförvaltningen skall gå till. I Föräldrabalken anges att den enskildes medel skall användas för hans uppehälle, utbildning och nytta i övrigt. De medel som inte behövs för detta skall placeras så att tillräcklig trygghet finns för deras varaktighet och så att de ger skäligen avkastning, enligt Föräldrabalken 12:4. Med uppehälle menas levnadsomkostnader som hyra, mat, el, sjukvård, TV-avgifter etc. och utbildning är just kostnader förknippade med den enskildes utbildning. Det senare är kanske främst relevant när det gäller omyndiga personer.

Medlen skall också användas för den enskildes nytta i övrigt, och det som inte behövs för de tre specificerade ändamålen skall placeras så tryggt som möjligt och med

skäligen avkastning.

De medel som inte används för den enskildes nytta skall alltså placeras så att tillräcklig trygghet finns för egendomens varaktighet och så att de ger skäligen avkastning. Skrivningen går i princip tillbaka på 1924 års förmynderskapslag. ^{vi}

Det första vi kan sluta oss till av bestämmelsens ursprungliga förarbeten är att ställföreträdarens förvaltning skall vara aktiv. Det räcker inte att ta emot egendomen och redovisa vad som händer på kontona. Ställföreträdaren skall fortlöpande bevaka att placeringarna uppfyller lagens krav, dvs. att det finns tillräcklig trygghet för medlens varaktighet och att de ger skäligen avkastning. Ställföreträdaren skall även göra omplaceringar i de fall hen bedömer att placeringarna inte uppfyller dessa krav.

Denna regel har inte berörts av de reformer av den förmynderskapsrättsliga lagstiftningen som genomförts, inte heller har frågan varit föremål för bedömning i praxis. Det finns därför inte anledning att anta att reglerna angående ställföreträdarens förvaltning i detta avseende skulle ha förändrats. Även om förmynderskapslagen instiftades under en tid då det sociala skydds nätet var betydligt sämre utvecklat än idag, så finns det ingen anledning att anta att samhällsutvecklingen har medfört att en ställföreträdare inte längre skulle vara skyldig att utföra sitt uppdrag genom en aktiv förvaltning. Överförmyndaren har fortfarande ansvar att kontrollera att ställföreträdaren kontinuerligt övervakar att placeringarna uppfyller lagkravet.

Hur själva placeringen skall göras – dvs. vilka placeringsregler som skall gälla – berörs också i förarbetena till 1924 års förmynderskapslag. Enligt lagberedningen skall placeringen främst tillgodose intresset att bevara egendomen. ^{vii}

Inställningen att förvaltningen fortfarande i huvudsak skall vara att bevara den enskildes tillgångar, skulle kunna ifrågasättas mot bakgrund av samhällsutvecklingen. Med tanke på den utveckling av det sociala skydds nätet som genomfördes under perioden 1930 - 1960 är inte längre behovet av att den hjälpbehövandes förmögenhet bevaras avgörande. Skulle pengarna ta slut har samhället idag ett betydligt större ansvar för den enskilde än vad som var fallet i början av förra seklet. Tillgångarna behöver alltså inte

bevaras i syfte att trygga att den enskilde skall kunna försörja sig. Frågan är emellertid om detta egentligen berör placeringsreglerna i samma utsträckning som det berör den inledande punkten i Föräldrabalken 12:4, dvs. att den enskildes medel i skälig omfattning skall användas för hans eller hennes uppehälle, utbildning och nytta i övrigt.^{viii}

Vad som avses med uppehälle och utbildning ger knappast anledning till osäkerhet, och med nytta i övrigt avses enligt de nämnda förarbetena vård, rekreation etc. I förarbetena anges också att det "[i] många fall kan [...] vara befogat att den enskildes medel används för att bekosta en bättre bostad eller en annan form av vård" och att det också kan "ligga i den enskildes intresse att få göra en rekreationsresa eller dylikt".

Detta innebär alltså att placeringsreglerna i Föräldrabalken 12:4 i princip kan sägas vara desamma idag som vid förmyndarskapslagens införande, även om ambitionen att bevara den enskildes förmögenhet idag har mildrats.

Vad är då tillräcklig ekonomisk trygghet enligt Föräldrabalken? Om man följer de mer preciserade placeringsreglerna i Föräldrabalken 12:4 bör skyldigheten att sörja för medlens varaktighet och för skälig avkastning vara uppfylld.^{ix}

Det intressanta med tillämpningen av denna regel är gränfallen. Ställföreträdaren skall som nämnts vid tillträdet och fortlöpande därefter granska sin huvudmans placeringar. Vi har också konstaterat att de medel som inte behövs för den enskildes nytta skall placeras så att placeringen först och främst tillgodoser intresset av tillräcklig trygghet för de placerade medlens varaktighet. Om en ställföreträdare vid uppdragets början upptäcker att en del av de aktier som huvudmannen äger är på stark nedgång, och att hen bedömer att de kommer att fortsätta att sjunka i värde, är det självfallet så att ställföreträdaren skall sälja aktierna. Det behövs inget medgivande från överförmyndaren för att sälja aktier. Lika självklart är att en aktie som är på stark uppgång *får* behållas; att tillgångarna ökar i värde är naturligtvis "med trygghet till den [enskildes] fördel".

Problemen uppstår i de tveksamma fallen. Vad skall ställföreträdaren göra om aktiernas värde tenderar att sjunka men om det inte är klart, i vart fall inte för ställföreträdaren, om det beror på marknadens allmänna läge, på tillfälliga omständigheter som kanske kan

förändras till det bättre eller på omständigheter som kan medföra att aktiens värde kommer att sjunka ytterligare? Innebär regeln i Föräldrabalken 14:4 att aktier bör behållas bara när det kan antas vara till huvudmannens fördel eller innebär regeln att aktierna bör säljas bara när det kan antas att en försäljning är bäst för huvudmannen? Det är som synes en subtil men ändå klar skillnad mellan de olika hållningarna. I det ena fallet måste ställföreträdaren finna det sannolikt att ett bevarande av aktieposten är till fördel för sin huvudman, annars skall dessa avyttras, medan i det andra fallet ställföreträdaren bör vara skyldig att avyttra aktierna först när omständigheterna pekar på att detta är nödvändigt. Den första hållningen ställer uppenbarligen högre krav på placeringens trygghet än den senare.

Denna mycket intressanta fråga berördes i samband med införandet av förmyndarskapslagen. Av förarbetena till denna lag framgår att försäljning av aktierna skulle ske i tveksamma fall.^x

Hur ställföreträdaren skulle göra vid förmyndarskapslagens införande är alltså förhållandevis klart. Men har de reformer som senare har genomförts inneburit någon förändring av rättsläget? Svaret på den frågan bör bli nekande. I den senaste reformen av bestämmelsen, 1995 års lagändring, märks inte att inställningen om hur ställföreträdaren bör agera i tveksamma fall har förändrats. Det finns inte heller någon anledning att tro att samhällsutvecklingen mellan år 1995 och idag skulle medföra någon annan bedömning.

Sörja för person

Det som oftast vällar störst huvudbry är uppdraget att sörja för person. Uppdragstypen som sådan fanns med redan vid införandet av 1924 års förmyndarskapslag, även om det i motiven antogs att denna uppgift var vanligare för förmyndare för underåriga än för förmyndare för omyndigförklarade. För den senare gruppen tänktes uppgiften att sörja för person, begränsa sig till att "vidta anordningar för att bereda vård åt myndling", dvs. beslut om att den enskilde behövde vårdas på anstalt. Förmyndaren hade också möjlighet att med överförmyndarens samtycke omhänderta egendom, som den enskilde hade intjänat genom eget arbete eller fått som gåva eller genom testamente med villkor om att den omyndige själv skulle få råda över egendomen. En motsvarande regel finns kvar idag för personer som har förvaltare.

Vid 1975 års reform, då godmanskapet fick den roll som

***Samtycke från den
enskilde är också en
förutsättning för att
anordna godmanskap
överhuvudtaget***

huvudsaklig åtgärd för personer som behövde långvarig hjälp med att fatta beslut i sina angelägenheter, lades uppgiften att sörja för person till tillsammans med de två tidigare uppgifterna för en god man – att bevaka rätt och att förvalta egendom. Detta innebar att regeln fick den lydelse som än idag gäller frånsatt vissa redaktionella förändringar av enskilda ord med anledning av ändrat språkbruk.

Även om omvårdnaden av den enskildes person hade varit en uppgift för förmyndare tidigare så var alltså förvaltningen av hans egendom den huvudsakliga uppgiften. I motiven till 1975 års reform lyftes behovet av att en förmyndare (märk väl att omyndigförklaringen inte togs bort förrän nästa reform, år 1989) samt en god man enligt det nya systemet också skulle kunna ha uppgiften att sörja för den enskildes person. För att säkerställa att ställföreträdarna också tillgodosåg de enskildas behov av personlig omvårdnad gavs de rätt till arvode även för detta uppdrag: ^{xi}

De uppgifter som då ansågs ingå i uppdraget att sörja för person berörs förhållandevis knapphändigt i förarbetena, men en rimlig avgränsning av uppdraget är att det är frågor som inte innebär ekonomisk förvaltning eller eventuella rättsbevakande uppgifter kopplade till den ekonomiska förvaltningen. Med en sådan beskrivning av uppdraget att sörja för person blir definitionen av uppdraget helt enkelt; om beslutet inte rör den direkta skötseln av den enskildes ekonomiska angelägenheter är det en fråga som omfattas av uppdraget att sörja för person, antingen direkt eller som en rättsbevakande uppgift kopplad till uppdraget att sörja för person. På det här sättet kan man också dela in den regel om hur ställföreträdaren skall använda den enskildes medel som tas upp i Föräldrabalken 12:4, dvs. att hans medel i skäligen omfattning skall användas för hans uppehälle, utbildning och nytta i övrigt. Vidare att de medel som inte används för sådana ändamål skall placeras tryggt och med skäligen avkastning. Beslut om användning av medel för den enskildes uppehälle, utbildning och nytta i övrigt hör då till uppdraget att sörja för person. Medan beslut om placering av de medel som inte behövs för dessa ändamål hör till uppdraget att förvalta egendom. ^{xii}

På motsvarande sätt kommer åtgärder som inte direkt hör till skötseln av den enskildes ekonomi, exempelvis ansökan om insatsen bostad med särskild service för vuxna enligt LSS, att falla inom området att sörja för person. Eventuellt också kombinerat med uppdraget

att bevaka dennes rätt i frågor som rör den enskildes personliga angelägenheter. ^{xiii}

Som ovan nämnts förordade utredaren i SOU 2004:112 att de nuvarande tre uppgiftsområdena ersattes av två, dvs. företrädare i personliga angelägenheter och företrädare i ekonomiska angelägenheter. En sådan förändring av lagstiftningen skulle utan tvekan göra det enklare att avgöra till vilket uppgiftsområde ett specifikt beslut hör. En motsvarande indelning av uppgifter finns exempelvis i Nederländerna där ställföreträdarskap för en hjälpbehövande vuxen, utöver ett fullt förmynderskap, kan vara ett mentorskap för personliga angelägenheter eller ett ekonomiskt förvalterskap. Såväl fysiska som juridiska personer kan förordnas som mentorer eller förvaltare.

Beslutsdeltagande

Godmanskap

Ett anordnat godmanskap påverkar inte i sig självt den enskildes behörighet att utföra olika rättsligt bindande handlingar, såsom att köpa saker eller betala räkningar. Den enskilde och den gode mannen har båda behörighet att förvalta den enskildes egendom. Den gode mannens befogenhet att företräda den enskilde är emellertid begränsad på så vis att hen som huvudregel måste ha den enskildes samtycke för en rättshandling. Detta gäller förutom då rättshandlingen hör ihop med den dagliga hushållningen eller då den enskilde antingen på grund av sitt tillstånd varit ur stånd att ge uttryck för sin mening eller hans uppfattning av annan anledning inte har kunnat inhämtas. Samtycke från den enskilde är också en förutsättning för att anordna godmanskap överhuvudtaget om inte den enskildes tillstånd hindrar att hans mening inhämtas. ^{xiv}

Kravet på att en god man måste ha samtycke från huvudmannen när hen skall vidta en åtgärd för dennes räkning, har i motiven till lagstiftningen beskrivits som att den gode mannen är mer av ett biträde till den enskilde. I relation till omvärlden ansågs också den svenska lagstiftningen efter 1975 års reform, när det nuvarande godmanskapet infördes, som progressiv. Godmanskap har också i offentliga sammanhang beskrivits som ett exempel på assisterat beslutsfattande, vilket anses tillgodose den enskildes rätt att delta i de beslut som påverkar hans livssituation.

Mot bakgrund av utformningen av lagstiftningens

huvudregel så ser det också ut som om ett godmanskap på ett bra sätt balanserar den enskildes behov av hjälp och hens intresse av att få vara involverad i skötseln av hens egna angelägenheter. Förutom de ovan redovisade undantagen måste en god man inte alltid inhämta sin huvudmans samtycke. Det är till och med så att kravet på samtycke för många personer som har en god man inte alls är tillämpligt när den gode mannen skall rättshandla eftersom de flesta, kanske alla, rättshandlingar som den gode mannen utför omfattas av ett eller båda undantagen. Härigenom får den gode mannen en ställning som i realiteten motsvarar en förvaltares. I realiteten kan godmanskapet bli ett exklusivt beslutsfattande, dvs. att den gode mannen fattar beslut i stället för huvudmannen.

Därtill tyder själva kravet att ställföreträdaren skall ha samtycke från den enskilde på att den enskilde inte egentligen tänks *delta* i skötseln av de egna angelägenheterna. Ställföreträdaren skall sköta den enskildes angelägenheter, men den enskilde har en slags vetorätt om hen anses kunna ge uttryck för sin mening. Det finns i svensk lagstiftning inte någon skyldighet för en ställföreträdare att försöka få den enskilde involverad i själva skötseln av hens angelägenheter. Det gör det däremot i en del utländska lagstiftningar, bl.a. i tysk och engelsk lagstiftning.^{xv}

Engelsk lagstiftning innehåller också, till skillnad från svensk lagstiftning, en anvisning om att alla som utgångspunkt skall anses vara kapabla att fatta beslut. En person får inte bedömas sakna förmåga att förstå relevant information, om denne kan förstå en förklaring av vad saken handlar om som hen har fått på ett anpassat sätt utifrån hens förutsättningar. Som exempel på sätt att kommunicera och förklara specifika beslut anges, direkt i själva lagstiftningen, användning av enkelt språk, visuella hjälpmedel eller Alternativ och Kompletterande Kommunikation, AKK.

Den engelska lagstiftningen har en klar koppling till FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning som i artikel 2 anger att kommunikation i konventionstexten innefattar språk, textning, punktskrift, taktill kommunikation, storstil, tillgängliga multimedier, såväl som textstöd, uppläst text, lättläst språk och mänskligt tal, alternativa och kompletterande former, medel och format för kommunikation, samt tillgänglig informations- och kommunikationsteknik och att språk innefattar talade och tecknade språk och andra former av

icke talade språk. Den svenska lagstiftningen om ställföreträdarskap saknar denna koppling. De regler som behandlar samtycke, hörande av den enskilde inför anordnande av ställföreträdarskap och inför viktigare beslut, hindrar förvisso inte att myndigheter och ställföreträdare använder AKK vid kommunikation med den enskilde. Men det finns alltså ingen direkt anvisning i lagstiftningen om detta.

Förvaltarskap

Förvaltarskap begränsar starkt den enskildes möjligheter att ha inflytande på förvaltningen av de egna angelägenheterna. En förordnad förvaltare har inom ramen för uppdraget ensam förfoganderätt över den enskildes egendom, vilket innebär att den enskildes samtycke i det fallet inte krävs. Den enskildes samtycke är inte heller en nödvändig förutsättning vid anordnandet av förvaltarskap, även om denne självfallet normalt skall höras i ärendet innan tingsrätten fattar beslut. När möjligheten till omyndighetsförklaring togs bort i och med 1989 års reform av föräldrabalken, anfördes att det var nödvändigt att ersätta omyndighetsförklaringens skyddsfunktion. Som skäl för detta angavs i förarbetena till lagändringen (regeringens proposition 1987/88:124) det angelägna i att psykiskt svaga personer skyddas från ekonomiska påtryckningar av personer i deras närmaste omgivning eller som ett verksamt medel för att förhindra att en missbrukare slösar bort sin egendom för att finansiera sitt missbruk. Det faktum att en person som har förvaltare inte har behörighet att själv förfoga över sin egendom är alltså en skyddsfunktion. Förvaltarskapet är ett skydd för den enskilde.

Även om förvaltaren enligt ovan har ensam förfoganderätt över den egendom som omfattas av uppdraget måste han eller hon ändå under vissa omständigheter låta den enskilde komma till tals. Enligt Föräldrabalken 12:7 skall både en god man och en förvaltare höra den enskilde och dennes make eller sambo i viktigare frågor och om det lämpligen kan ske. Enligt specialmotiveringen till bestämmelsen är föreskriften av ordningskaraktär, dvs. det har ingen betydelse för giltigheten av rättshandlingen om hörande har skett. I förarbetena poängteras även att det många gånger är angeläget att förvaltaren inhämtar den enskildes mening i frågor som kan anses viktiga för den enskilde, trots att förvaltaren har ensam förfoganderätt över den förvaltade egendomen. Förvaltaren kan låta bli att höra huvudmannen om den enskildes hälsotillstånd

inte tillåter det. Det framgår inte av motiven vilket hälsotillstånd som avses, men då undantaget förefaller vara en motsvarighet till den ovan behandlade regeln i Föräldrabalken 11:5 kan förvaltaren troligen låta bli att höra huvudmannen om hen inte kan kommunicera eller om hens tillstånd är sådant som avses i 1924 års lag om verkan av avtal som slutits under påverkan av psykisk störning (se ovan).^{xvi}

I ställföreträdarutredningen från år 2004 föreslogs det att det skulle föras in en regel i Föräldrabalken 12:3, som ger ställföreträdaren i uppdrag att beakta den enskildes egen uttryckta eller förmodade inställning. Det här förslaget har ännu inte lett till lagstiftning.

Det framgår inte av motiven eller praxis vad hörandet av maken/sambon syftar till, dvs. om det är dennes egen mening om förvaltningsåtgärden som skall inhämtas eller om det är den anhöriges uppfattning om den enskildes uttryckliga vilja som skall efterforskas. En ledtråd kan dock hämtas i det faktum att föräldrabalkens förvaltningsregler i stora stycken i princip är oförändrat överförda från 1924 års förmynderskapslag, så alltså även denna regel. Vid tiden för förmynderskapslagens införande utgick det förmynderskapsrättsliga regelverket från helt andra premisser än vad som är fallet idag. Regeln hade troligen en annan funktion vid dess införande i lagstiftningen än vad den kan antas ha idag. Myndighetsåldern som idag är 18 år var då 21 år. Idag börjar ungdomar normalt inte förvärvsarbeta eller flytta till egen lägenhet innan de är myndiga. I början av förra seklet var dock detta inte ovanligt på grund av dels den kortare obligatoriska skolgången, dels den högre myndighetsåldern.^{xvii}

Skyldigheten för en förvaltare att höra den enskildes make eller sambo inför en viktigare förvaltningsåtgärd kan dock hävdas fylla samma funktion som tidigare. Den tänkta åtgärden kan påverka hushållets finansiella situation i stort och då även makens eller sambons ekonomiska angelägenheter, så det ter sig naturligt att inhämta dennes mening om åtgärden innan den genomförs.

En sådan tolkning stämmer också bättre överens med skadestandsreglerna i föräldrabalken. Förvaltaren ansvarar nämligen enligt Föräldrabalken 12:14 för skada som han eller hon uppsätligen eller på grund av vårdslöshet vållar den enskilde. Skulle föreskriften om att den enskilde och dennes make eller sambo skall höras i viktigare frågor anses medföra en begränsning

av valmöjligheterna för förvaltaren, skulle den situationen kunna uppstå att förvaltaren tvingas välja åtgärder som han eller hon inte egentligen anser är de mest lämpliga. Om dessa åtgärder leder till skada för den enskilde skulle förvaltaren också kunna bli skadeståndsskyldig för detta.

En tolkning av bestämmelsen såsom den ovan rekommenderade finner också (förnuftsmässigt) stöd vid en jämförelse med norsk och dansk rätt.^{xviii}

Förvaltare är inte skyldiga att ta hänsyn till den enskildes vilja, dvs. ge den enskildes uttalade eller förmodade vilja ett bestämmande inflytande, vid beslut om olika åtgärder som rör huvudmannens egendom. Detta följer uttryckligen av regeln om förvaltarens exklusiva rådighet, dvs. hen förfogar i stället för den enskilde över den förvaltade egendomen, enligt Föräldrabalken 11:9. Med tanke på förvaltarskapets karaktär av en sista utväg, när den enskildes behov inte kan tillgodoses med hjälp av en förordnad god man, skulle en sådan skyldighet motverka själva syftet med förvaltarskapet, dvs. att avskära den enskildes möjligheter att på egen hand bestämma över den egendom som omfattas av uppdraget.

Vad gäller förvaltarens skyldighet att fråga efter den enskildes vilja är svaret att det, som så ofta vid rättsliga frågeställningar, beror på. Förvaltaren skall höra – samråda – med den enskilde i viktigare angelägenheter, men bara om den enskildes hälsotillstånd är sådant att han eller hon kan ge uttryck för en grundad mening. Förvaltaren skall också höra den enskildes eventuella make eller sambo om dennes uppfattning om åtgärden. Detta skall sedan ligga till grund för valet av åtgärd. Det måste dock poängteras att det i slutändan är förvaltaren själv som på eget ansvar skall avgöra om en viss åtgärd bör vidtas eller inte. Förvaltaren har inte någon skyldighet att efterforska den enskildes förmodade vilja eller höra andra anhöriga eller närstående än make eller sambo. Regelns funktion är främst att säkerställa att ställföreträdaren grundar sina förvaltningsbeslut på en så fullständig bild som möjligt av hur den presumtiva åtgärden påverkar dels den enskilde, dels den som han eller hon har hushållsgemenskap med. Inte att fastställa en förmodad vilja i syfte att begränsa handlingsmöjligheterna för förvaltaren.

4. Professionella eller ideella ställföreträdare

Professionella ställföreträdare ur ett historiskt perspektiv

Frågan om godmanskap och förvaltarskap som ideella respektive professionella uppdrag är mångfacetterad. Som framgår under det historiska avsnittet har personer varit förordnade som ställföreträdare inom ramen för sin yrkesutövning i vart fall sedan år 1948 (se ovan angående tjänsten som förmyndarkurator vid Lillhagens sjukhus i Göteborg). I kommentarerna till den bestämmelse i förmynderskapslagen som är föregångaren till Föräldrabalken 11:12, där de grundläggande kraven på en ställföreträdare formuleras, anges att förhållandena ofta är sådana att man måste gå utanför kretsen av anhöriga, exempelvis ”då det gäller en större förmögenhetsförvaltning, som måste handhas av en fackman”.

Även arvodesreglernas utformning i förmynderskapslagen, kan tolkas på så sätt att det ibland fanns anledning att förordna en person med yrkesmässig kunskap och att denne då också kunde få ett högre arvode. Arvodesreglerna i förmynderskapslagen skilde sig något mot dagens regler, men huvudlinjen var då som nu att förmynderskapsuppdraget var ett förtroendeuppdrag.^{xix}

Eftersom förmyndare i Sverige av tradition hade haft rätt till arvode och då det kunde befaras att det skulle bli svårare att hitta lämpliga förmyndare, som var villiga att åta sig ett uppdrag, ansågs det att uppdraget skulle arvoderas.

I dag stadgar Föräldrabalken att en förordnad ställföreträdare har rätt till ett ”skäligt arvode för uppdraget och ersättning för de uppgifter som har varit skäligen påkallade för uppdragets fullgörande”.^{xx}

En annan fråga är om det fanns möjlighet att förordna en person som förmyndare inom ramen för dennes tjänst. Den ovannämnda inrättade tjänsten som förmyndarkurator är ett tydligt exempel på att detta inte ansågs vara i strid mot lagstiftningen.^{xxi}

När det gäller mängden uppdrag som en person bör ha

oavsett ”om överförmyndaren föreslår en kommunal tjänsteman *eller* [min kursivering] en enskild person bör han beakta [...] att inte alltför många förmynderskap kommer att samlas på en och samma person”. Just denna omständighet kommer jag att återkomma till nedan när lämplighetsfrågor behandlas.

Professionella ställföreträdare i Sverige idag

Utgångspunkten är att ställföreträdarskapet skall utföras som ett ideellt uppdrag. Det framgår av det förmynderskapsrättsliga regelverket tillsammans med olika motivuttalanden. Även om det finns uppdrag beskrivna i motiven, som anges behöva skötas av en ställföreträdare i sin profession eller åtminstone att denne bör utses mot bakgrund av sina professionella kunskaper. Även om utgångspunkten alltså är det ideella uppdraget, så framgår det med all önskvärd tydlighet i Riksrevisionens ovan nämnda rapport att det finns personer som åtar sig uppdrag som ställföreträdare för hjälpbehövande vuxna i sin yrkesprofession och att detta i vart fall inte anses vara i strid mot lagstiftningen. De former av professionella ställföreträdare som idag förekommer ser lite olika ut, eftersom det inte finns några tydliga regler om när och hur ett visst uppdrag kan eller bör skötas av en professionell eller ideell ställföreträdare. Det finns inte heller några regler om hur en professionell verksamhet bör vara inrättad.

En typ av professionella ställföreträdare är de som tar på sig så många olika uppdrag att den sammanlagda summan av de arvoden som betalas ut för respektive uppdrag är så omfattande att den går att leva på. Ett normalarvode idag är mellan 12 000–15 000 kr per år och om en person förordnas som ställföreträdare för 30 personer ger det en årlig arvodesinkomst på mellan 360 000–450 000 kr. Det är alltså möjligt att försörja sig på det tänkta ideella uppdraget om man kan bli förordnad ställföreträdare för tillräckligt många personer. Det finns också exempel på personer som har haft betydligt fler än 30 olika uppdrag som ställföreträdare samtidigt. När ställföreträdaren har i uppdrag att sörja för den enskildes person, vilket kräver relativt frekventa kontakter med huvudmannen

och ingående kunskap om denne och dennes särskilda behov, så är det ganska enkelt att konstatera att en ställföreträdare kommer att ha det svårt att upprätthålla en sådan kontakt med samtliga huvudmän om ställföreträdaren har alltför många uppdrag. Det blir då i slutändan domstolen respektive överförmyndaren som får avgöra om en enskild ställföreträdare kommer att kunna ge varje huvudman den tid som de uppdragen kräver, om ställföreträdaren föreslås få ett ytterligare uppdrag. Om hen har alltför många uppdrag sedan tidigare så kan det ifrågasättas om det är lämpligt att hen får ytterligare uppdrag.

En annan typ av professionella ställföreträdare är de som arbetar vid någon av de förvaltarenheter som finns i runt 20 kommuner i landet. Det är personer som är anställda av kommunen på grund av sina kompetenser och de åtar sig uppdrag som ställföreträdare för boende i kommunen. Personerna får lön av sin arbetsgivare, dvs. kommunen, och arvodet betalas i stället till kommunen om det är den enskilde som skall betala den kostnaden.

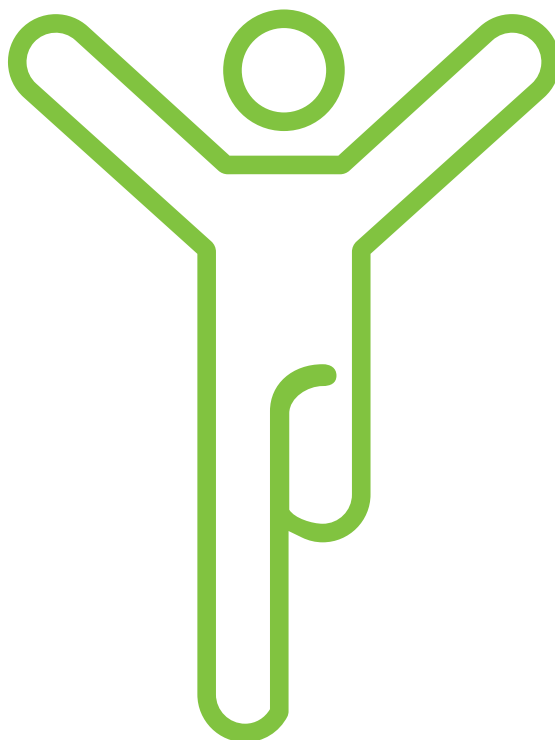
En tredje typ av professionella ställföreträdare utgörs av, såvitt kunnat utrönas, av ett enda företag vars anställda åtar sig uppdrag som ställföreträdare. Företaget kallar dessa för intressebevakare (vilket också är den

svenskspråkiga termen för den finska motsvarigheten till god man och förvaltare). Företaget sluter avtal med olika kommuner och sedan åtar sig företagets anställda det personliga uppdraget som ställföreträdare. Arvodet för tjänsten betalas till företaget som i sin tur betalar lön till de anställda intressebevakarna.

Professionella ställföreträdare utomlands

Det är inte möjligt att i den här rapporten redogöra för alla olika former av professionella ställföreträdare som finns i andra länder, men så mycket kan i vart fall sägas att det finns en rad olika former av professionella ställföreträdare i utlandet.

Alla våra tre nordiska grannländer har någon form av reglerat professionellt ställföreträdarskap. I övriga världen finns exempel på såväl ideella som professionella ställföreträdare och det finns också system med juridiska personer som förordnade ställföreträdare. Ordningarna med professionella ställföreträdare i våra nordiska grannländer ser lite olika ut, men en gemensam faktor är att de professionella ställföreträdarna inte är anställda av kommunerna och att tillsynen inte heller utförs av kommunerna.

5. Reflektioner kring resultaten av FUB:s medlemsträffar under 2019

Inledning

Riksförbundet FUB genomförde ett antal tematräffar under år 2019 med fokus på just godmanskap och andra ställföreträdare. På träffarna diskuterades de problem som de närvarande uppfattade med den rådande ordningen. I det följande kommer en del av de synpunkter som framfördes under temakvällarna att behandlas i relation till de regler jag har redogjort för ovan.

Ställföreträdarens kunskaper om och kommunikation med sin huvudman

En grundförutsättning för att ställföreträdaren skall kunna utföra sitt uppdrag på det sätt som lagstiftningen kräver är att ställföreträdaren har god kännedom om huvudmannens liv och vilka önskemål hen har. Ställföreträdaren skall alltid handla på det sätt som bäst gagnar den enskilde och använda den del av huvudmannens medel som inte behöver användas för att bekosta uppehälle och utbildning för hens nytta. Ställföreträdaren är också skyldig att höra huvudmannen inför viktigare beslut. Det är därmed en självklarhet att ställföreträdaren måste kunna kommunicera med sin huvudman. Om ställföreträdaren har svårt att kommunicera med sin huvudman på grund av att de kommunicerar på olika sätt, så finns det en uppenbar risk att ställföreträdaren fattar beslut för sin huvudmans räkning som inte är i enlighet med huvudmannens vilja. Det innebär också att ställföreträdaren kommer att sakna den kunskap om huvudmannens önskemål och känslor som hen behöver för att kunna utföra sitt uppdrag.

Under FUB:s medlemsträffar var svårigheter att kommunicera med sin ställföreträdare en av de viktigare frågorna:

”Min kompis gode man ringer inte ens upp. Då får hon lov att gå till sin mamma och pappa för att få hjälp. Hon får inte sina pengar. 300 kr till mat och 300 kr till fickpengar i veckan. Han skiter i att svara.”

”Det finns änglar. Då menar jag gode män. Helgrönt som en gräsmatta, det fungerar hur bra som helst. Han ringer och frågar vad jag gör, besöker mig. Gått på kurs om gode män men det var länge sen. Nu har de inte gjort det för pengarna tog slut (hos kommunen).”

”God kunskap och god kontakt med huvudmannen för att överhuvudtaget kunna bevaka rätt. Måste kunna prata med personen.”

”Om man tar exemplet med semester. Det är svårt att veta vad sonen vill. Man måste känna igen nyanserna, förstå när han säger en sak men menar något annat. Man måste förstå att man kan behöva lirka och fråga igen senare.”

”Kommunen är mycket nöjd att min dotter är både god man och assistent för sin syster. Det fungerar mycket bättre nu. Man måste kunna förstå kroppsspråket, paniken i ögonen måste uppfattas.”

”I godmansutbildningen i Växjö ingår utbildning om Alternativ och kompletterande Kommunikation, AKK, t.ex. samtalsmatta. FUB Växjö har medverkat i ett Arvsfondsprojekt, med Växjö kommun som projektägare, om användande av AKK i ställföreträdarskapet. Lottie Giertz var projektledare. I projektbeskrivningen: 'Fungerande kommunikation är en förutsättning för medbestämmande. För att människor med kommunikationssvårigheter ska kunna delta i beslut och få förutsättningar att själva påverka sin situation krävs individuella anpassningar. Många behöver Alternativ och kompletterande kommunikation (AKK) för att kunna kommunicera med omvärlden. Olika former av AKK bör kunna ligga till grund för exempelvis genomförandeplaner, målplaneringar, individuella planer och liknande.

För att de gode männen skall kunna ta reda på sin huvudmans åsikter krävs kunskap om AKK och

förmåga att ta ställning. Syftet med projektet är att ta fram en utbildning åt de gode männen kring dessa frågor.”

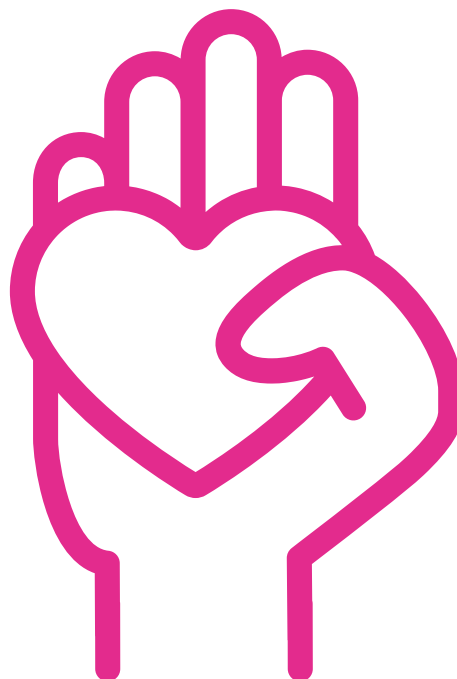
Föräldrabalken innehåller inte särskilt många eller omfattande regler angående vilka krav som ställs på en person för att hen skall kunna vara god man eller förvaltare. Det hänger ihop med att ställföreträdarnas huvudsakliga uppgift, i ett historiskt perspektiv, har ansetts vara att sköta sin huvudmans ekonomiska angelägenheter och att bevaka dennes rätt i olika rättsliga angelägenheter. Under de förutsättningarna kunde lämplighetsprövningen säkert stanna vid en kontroll av om den tilltänkta ställföreträdaren hade nödvändiga kunskaper om det relevanta regelverket, att hen hade ordning på sin egen ekonomi och att hen inte fanns med i belastningsregistret.

Lagstiftningen lägger till följd av denna historik inte så stor vikt vid att ställföreträdaren kan kommunicera med sin huvudman, tvärtom finns det tillämpliga undantag från de regler som stadgar att ställföreträdaren skall inhämta den enskildes samtycke när dennes mening inte kan inhämtas. Ställföreträdarens oförmåga att kommunicera med sin huvudman verkar alltså inte betraktas som en fråga som rör *ställföreträdarens lämplighet*, utan snarare en *egenskap hos huvudmannen* som i stället medför lättnader i ställföreträdarens ansvar att ta reda på huvudmannens vilja.

I och med att ställföreträdarens uppgifter har förändrats över tid till att handla om såväl skötseln av de ekonomiska angelägenheterna som att hjälpa huvudmannen med hans personliga angelägenheter, så bör dock lämpligheten i det senare avseendet också bedömas när en ställföreträdare förordnas. För att ställföreträdaren skall kunna bedöma vilka eventuella biståndsåtgärder som huvudmannen kan vilja ha, oavsett om det handlar om hans personliga eller ekonomiska angelägenheter, så måste ställföreträdaren ha god kunskap om vad huvudmannen vill. I den mån ställföreträdaren inte kan eller vill kommunicera med huvudmannen på det sätt som huvudmannen kommunicerar, så bör detta ses som en brist hos den föreslagna ställföreträdaren. Denne bör anses mindre lämplig för just det specifika uppdraget.

Projektet från Växjö, som beskrivs i ett citat ovan, där utbildning av ställföreträdare i AKK ingår i godmansutbildningen, är ett bra exempel på när rollen som ställföreträdare som något annat än en kamrer ligger till grund för utformningen av den utbildning som

krävs för att få uppdrag. En grundläggande utgångspunkt för projektet, vilken lyfts i projektbeskrivningen, är att den enskildes deltagande i de beslut som formar hans livssituation inte är möjligt utan en fungerande kommunikation mellan huvudmannen och ställföreträdaren.

Ställföreträdarens generella och specifika kompetens för uppdraget

En ytterligare fråga när det gäller en föreslagen ställföreträdarens lämplighet för uppdraget, är om ställföreträdaren behöver ha kunskaper om den enskilde huvudmannen själv, dvs. inte enbart om hur huvudmannens ekonomiska och rättsliga angelägenheter tas tillvara på ett för huvudmannen bra sätt.

”Mamma är min gode man. Det är jag som har valt henne. Hon kan mig bäst. Hon är ärlig och hon lyssnar.”

När uppdraget som ställföreträdare nu har skiftat karaktär på det sätt som skett under de senaste decennierna, så förefaller det vara en given förutsättning att en ställföreträdare är väl införd med vilka behov huvudmannen har. En ställföreträdare för en person med en intellektuell funktionsnedsättning behöver ha såväl generell kunskap om den relevanta typen av funktionsnedsättning och specifik kunskap om sin huvudmans funktionsnedsättning, för att hjälpa huvudmannen att tillvarata sina intressen och delta

i samhällslivet. Än viktigare blir dessa kunskaper om ställföreträdaren får ett större ansvar än idag för att huvudmannen ges möjlighet till ett utökat självbestämmande och inflytande över de beslut som gäller hans egna angelägenheter.

I 2014 års ändring av föräldrabalken infördes det ett ansvar för överförmyndaren att gode män och förvaltare erbjuds den utbildning som behövs för att de skall kunna utföra sina uppdrag. I motiven till reformen anför departementschefen att omständigheten att ställföreträdaren har rätt förutsättningar för att utföra de uppgifter som följer av uppdraget är en lämplighetsfråga och också en förutsättning för att kunna hjälpa den enskilde på ett bra sätt.

”En ordning som innebär att alla ställföreträdare vet vad som förväntas av dem och känner till orsakerna bakom behovet av ställföreträdarskap i det enskilda fallet utgör en god grund för att huvudmannen ska få så bra hjälp som möjligt. Ett gott bemötande av den hjälpbehövande förutsätter kunnighet, lyhördhet och empati. En ökad kunskapsnivå, t.ex. kännedom om demenssjukdomar eller missbruksproblematik, ökar förutsättningarna för att den enskilde får ett bra bemötande.”

Det som departementschefen anför i motiven stämmer väl överens med de synpunkter som lyftes under FUB:s medlemsträffar om godmanskap. På frågan om vilka kunskaper en god man behövde nämndes bland annat:

- generell kunskap om funktionsnedsättningar och specifik kunskap om huvudmannens funktionsnedsättningar och konsekvenserna av dem,
- kunna kommunicera på det kommunikationssätt som huvudmannen använder,
- kunna se till individen, kunna kommunicera på ett bra sätt med personen,
- måste vara öppen för kommunikativt stöd och kunna använda samtalsmatta med bilder.

Det finns all anledning att sammanställa den kunskap som finns rörande AKK och se till att den finns tillgänglig för alla de gode män och förvaltare som får uppdrag att hjälpa en person, som hen har svårt att kommunicera med. Riksrevisionens förslag att regeringen bör identifiera och föreslå en central förvaltningsmyndighet med ansvar för tillsyn framstår i ljuset av detta som en förhållandevis självklar åtgärd.

Förslaget innebar att en sådan myndighet bland annat skulle ha i uppdrag att samordna utbildningar och ge råd och stöd på området. En central förvaltningsmyndighet skulle på ett bra sätt kunna ta fram ett samordnat utbildningsmaterial för gode män som kan erbjudas den som tänks kunna ta uppdrag som ställföreträdare för personer med intellektuella funktionsnedsättningar.

Givet det alltmer komplexa samhälle vi lever i så finns det en rad olika kunskaper som kan vara nödvändiga för en ställföreträdare att ha, om hen skall kunna utföra ett specifikt uppdrag på ett så bra sätt som möjligt. Ibland kan det vara nödvändigt med särskilda kunskaper om ekonomi, juridik eller förvaltning av olika typer av egendom. Ibland kan särskilda kunskaper om de olika typer av offentligt bistånd som kan vara aktuella att ansöka om för huvudmannens räkning och vad som krävs för huvudmannen skall kunna få dessa tillstånd vara särskilt viktiga. Vid åter andra tillfällen kan särskilda kunskaper i AKK vara centrala för att kunna utföra uppdraget på ett bra sätt. Den mängd av olika kombinationer av kunskap som kan vara önskvärd i den mängd av olika ställföreträdarskap som anordnas varje år, belyser ett av de grundproblem som belastar det nuvarande systemet, modellen ”one size, fits all”.

Det finns två typer av förordnande att använda om en person med en intellektuell funktionsnedsättning är i behov av hjälp med att fatta olika typer av beslut, dvs. godmanskap och förvaltarskap. De två typerna av uppdrag kan i sin tur begränsas till att avse ett eller flera av uppdragen bevaka rätt, förvalta egendom och sörja för person eller att gälla en särskild angelägenhet (exempelvis att förvalta en fastighet eller bevaka huvudmannens rätt i ett arvskifte). Uppdragen ges i princip uteslutande till en enda person. Det är lätt förståeligt att det kan bli svårt att säkerställa att en (1) ställföreträdare har alla de olika kunskaper, generella och specifika om huvudmannen, som skulle behövas för att på bästa sätt tillgodose den enskildes alla hjälpbehov, inkluderat behovet av att vara delaktig i de beslut som rör den egna livssituationen.

En tänkbar kompletterande ordning som framstår som genomtänkt och bra är s.k. microboards. En microboard är en sorts stödförening, en juridisk person, som är sammansatt av en grupp människor, vanligen familjemedlemmar och vänner till den hjälpbehövande personen, som arbetar tillsammans med den enskilde för att hjälpa hen att fatta beslut, att planera för och uppnå sina mål. Modellen med stöd vid beslutsfattande har skapats av organisationen *VELA Canada*, men

har spridits till ytterligare länder. Vela Canada finns i den kanadensiska provinsen British Columbia. Organisationen erbjuder kostnadsfri rådgivning och hjälp med bland annat upprättande av microboard.

I vår närhet finns det microboards i Norge. Föreningen *ULOBA – Independent Living* (Uavhengig Liv Oslo – Begrenset Ansvar) har med inspiration och hjälp från VELA Canada infört en modell som de betecknar som beslutningsstøtteråd. ULOBA har inte utvecklat modellen klart ännu men beräknar kunna erbjuda hjälp med beslutningsstøtteråd råd från maj 2022.

I Australien är det möjligt att få ersättning från den skattefinansierade NDIS (National Disability Insurance Scheme) för att få hjälp att upprätta ett microboard. NDIS berättigar personer under 65 år med en betydlig funktionsnedsättning full ersättning för rimliga och nödvändiga stödsatser relaterade till funktionsnedsättningen och de program som finns för att bistå med hjälp att upprätta ett microboard uppfyller de kriterier som NDIS uppställer för rätt till ersättning.

xxii

Självfallet kommer den lagstiftning som finns i respektive land att påverka hur en sådan här stödförening kan etableras och vilka behörigheter respektive mandat den kan få. Det finns all anledning att undersöka om den här typen av förening skulle kunna vara ett verksamt medel, för att uppnå medbestämmande och självständighet för personer som behöver hjälp med att fatta beslut även i Sverige. Om modellen med microboards skulle tillföras den nu lite sparsmakat utrustade verktygslådan, skulle det också vara möjligt att komma tillrätta med en del andra problemområden som lyftes under FUB:s temakvällar, vilket jag återkommer till nedan.

Ställföreträdarskap som ideellt eller professionellt uppdrag

Under de medlemsträffar som FUB genomförde framkom att synen på ställföreträdare som försörjer sig på uppdraget är blandad. Å ena sidan lyftes det att det ibland kan vara nödvändigt med en ställföreträdare som har särskild sakkunskap och att en professionell ställföreträdare förhoppningsvis har tid med uppdraget. Å andra sidan påpekades att den personliga kontakt som är nödvändig kan påverkas negativt och att professionella företrädare inte kommer att ha samma motivation som anhöriga ställföreträdare att arbeta för den enskilde.

”Professionella behövs som ett alternativ till ideella gode män/förvaltare. Särskilt för svårare ärenden (psykisk funktionsnedsättning, vid innehav av fastighet etc.). Kan vara en fördel med professionell företrädare vid överklagan. ’Att vara avlönad är ett nödvändigt ont ibland.’ ’Det är viktigt att anhöriga fortsätter att vara gode män.’

”Professionella gode män kan bli proffs på att sköta ekonomin åt huvudmännen. Kan ta med sig idéer som kan överföras på flera huvudmän.”

”En större professionalisering är bra, framför allt för de som inte har anhöriga som kan bistå med ett lämpligt godmanskap.”

”Vissa tar uppdrag för att få extrainkomst (t.ex. pensionärer) och man får en känsla av att denna extra inkomst är viktig för dem, ibland viktigare än den huvudman de representerar.”

”Nackdel att professionella sällan lär känna huvudmannen och dennes förutsättningar, behov och intressen. ’Kommer en god man som inte är anhörig att kämpa lika mycket för någon, så som en anhörig skulle göra?’ ’Ett stort problem är när den gode mannen inte känner till funktionsnedsättningen.’”

I materialet uttrycks det olika uppfattningar om uppdraget skall eller bör vara ideellt eller professionellt. Sammantaget blir intrycket att deltagarna uttrycker olika typer av behov som bör kunna tillgodoses på olika sätt (jfr ovan angående det nuvarande ”one size, fits all”-systemet). Som nämnts ovan så finns det olika system runt om i världen som innefattar professionella ställföreträdare, med ideella ställföreträdare och blandningar av de olika typerna av ställföreträdarskap – tillsammans med olika typer av fullmakter.

Det kan i vissa fall vara lämpligt för en viss person att få en professionell ställföreträdare, men i valet mellan en professionell eller ideell ställföreträdare är det av avgörande vikt att uppdraget utformas efter den enskildes behov av hjälp och stöd. Det framstår som om de erfarenheter som deltagarna vid FUB:s medlemsträffar ger uttryck för, dvs. att en ideell ställföreträdare lägger ner mer tid än en professionell på att lära känna sin huvudman, därmed också får en bättre bild av huvudmannens behov. Rimligen kommer en professionell ställföreträdare behöva hantera ett större antal uppdrag, varför en sådan kan vara lämplig i

särskilda och svåra fall men kanske mindre lämplig som ställföreträdare för en person som behöver mycket kontakt med sin gode man.

Ett mellanting mellan professionella ställföreträdare och enskilda ideella ställföreträdare skulle kunna vara ställföreträdare som är kopplade till ideella föreningar. Det finns några sådana exempel i andra länder som kan tjäna som förebilder för ett utvecklat ställföreträdersystem.

Ställföreträdaruppdraget och sekretess

Under medlemsträffarna om god man och förvaltare framkom det att det inte var helt klart vad som gäller angående sekretess i relation till uppdraget som ställföreträdare. Reglerna om sekretess i det här sammanhanget är förhållandevis tunnsådda, men det finns ändå en del relevant information. Det finns några olika situationer där sekretess är relevant och de är:

- den enskildes rätt att ta del av uppgifter om sig själv,
- den enskildes rätt att ta del av uppgifter som rör hans ställföreträdare,
- ställföreträdarens rätt att ta del av uppgifter om sin huvudman,
- anhörigas rätt att ta del av uppgifter om den enskilde, samt
- anhörigas rätt att ta del av uppgifter om den enskildes ställföreträdare.

Jag kommer att behandla samtliga dessa relationer i tur och ordning i det följande.

Den enskildes rätt att ta del av uppgifter om sig själv hos myndigheter

Den enskilde har nära nog en absolut rätt att ta del av uppgifter om sig själv som finns hos olika myndigheter. Generellt gäller enligt offentlighets- och sekretesslagen (OSL) att sekretess till skydd för en enskild inte gäller i förhållande till den enskilde själv, OSL 12:1, men det finns möjlighet att undanhålla viss typ av information även från den enskilde om det särskilt anges i lagen. Ett sådant undantag gäller för uppgift om vård- eller behandlingsbehövandes hälsotillstånd, om det med hänsyn till ändamålet med vården eller behandlingen är av synnerlig vikt att uppgiften inte lämnas till den enskilde själv.

Uppgifter som förvaras hos överförmyndaren om den enskilde har denne alltid rätt att ta del av så länge uppgiften inte också innefattar sekretesskydd för någon annan, exempelvis ställföreträdaren, enligt Föräldrabalken 16:7 och offentlighets- och sekretesslagen 32:4 1 st. Sekretesskyddet för ställföreträdaren i den här situationen baseras på att ställföreträdaren i offentlighets- och sekretesslagens mening också betraktas som en sådan enskild som skyddas av sekretess.

Den enskildes rätt att ta del av uppgifter hos ställföreträdaren

Den enskilde har ingen rätt att kräva att ställföreträdaren lämnar ut uppgifter som rör uppdraget. Ställföreträdaren är inte en myndighetsutövare så offentlighetsprincipen gäller inte i relation till hen. De handlingar som ställföreträdaren årligen skall lämna in för att överförmyndaren skall kunna utöva tillsyn, såsom årsräkningar och sluträkning vid förordnande av en ny ställföreträdare, är inkomna till myndigheten och de är därmed allmänna handlingar och kan begäras ut av den enskilde. Detta gäller dock inte underlag, verifikat och anteckningar som ställföreträdaren har som en del av de räkenskaper hen är skyldig att föra i enlighet med Föräldrabalken 12:5, och som överförmyndaren har bestämt att ställföreträdaren skall hålla tillgängliga för granskning enligt Föräldrabalken 16:3 2 st. (se även den ställföreträdarens allmänna uppgiftsskyldighet i FB 12:9). Detta underlag har lånats in av myndigheten för granskningen och de återsänds också till ställföreträdaren när granskningen är avslutad. Sådana handlingar är som huvudregel inte allmänna handlingar, under förutsättning att det tydligt anges från myndighetens sida att det är fråga om ett lån. De skall därför inte heller lämnas ut till den enskilde.

Den möjlighet som skulle kunna stå till buds för den enskilde, eller dennes anhöriga enligt Föräldrabalken 16:7, att ta del av det underlag som ställföreträdaren lånar ut till överförmyndaren i samband med den årliga granskningen, är att överförmyndaren kopierar underlaget och lägger i den enskildes akt. Det finns inget hinder, men inte heller någon uttalad skyldighet för överförmyndaren att kopiera materialet. När materialet har tillförts akten är det en allmän handling som den enskilde och dennes anhöriga enligt Föräldrabalken 16:7 har rätt att ta del av.

***Ställföreträdaren är inte
en myndighetsutövare så
offentlighetsprincipen
gäller inte i relation
till hen.***

Den enskildes rätt att ta del av uppgifter som rör hens ställföreträdare

Som nämnts ovan så betraktas även ställföreträdaren som en enskild i offentlighets- och sekretesslagens mening. Den myndighet som förvarar uppgifter om ställföreträdaren måste därför genomföra en sekretessprövning innan uppgiften eller en handling som innehåller en uppgift om denne lämnas ut till den enskilde. Vad gäller uppgifter om ställföreträdaren som bevaras hos överförmyndaren skall alltså myndigheten pröva om det står klart att uppgiften kan röjas utan att ställföreträdaren lider skada eller men, enligt offentlighets- och sekretesslagen 32:4. Om inte så omfattas uppgiften av sekretess även i relation till den enskilde eller ett annat ombud för denne (exempelvis en fullmäktig). Det är ett s.k. omvänt skaderekvisit, vilket innebär att det måste stå klart att ställföreträdaren inte lider men av utlämnandet. Vid tveksamma fall skall alltså ett utlämnande inte ske.

Kopplat till den ovan nämnda sekretessbestämmelsen finns emellertid en sekretessbrytande bestämmelse i offentlighets- och sekretesslagen 32:5. Enligt denna bestämmelse hindrar inte sekretessen enligt offentlighets- och sekretesslagen 32:4 att en uppgift lämnas ut till enskild i enlighet med (i nu aktuellt avseende) Föräldrabalken. I Föräldrabalken 16:12 anges att överförmyndaren är skyldig att föra förteckningar, lägga upp akter och expediera handlingar, dvs. här att lämna ut en handling enligt föreskrifter som meddelas av regeringen. En sådan föreskrift är förmyndarskapsförordningen i vilken det dels stadgas att överförmyndaren skall föra ett register över förordnade förmyndarskap (dvs. där någon annan än barnets förälder är förmyndare), godmanskap och förvaltarskap. Överförmyndaren skall också lämna ett utdrag ur det här registret för att visa vem som är förordnad ställföreträdare för en enskild och på vilken grund ställföreträdarskapet vilar, enligt förmyndarskapsförordningen 9 och 11 §§.

Ställföreträdarens rätt att ta del av uppgifter om sin huvudman

Uppgifter som förvaras hos myndigheter är som nämnts ovan tillgängliga för den enskilde själv. Detsamma gäller för en ställföreträdare om uppgiften behövs för att hen skall kunna utföra sitt uppdrag på bästa sätt. I motiven till föregångaren till dagens sekretesslagstiftning, anges att om den enskilde själv kan efterge sekretessen finns det inte något hinder mot att hens ombud får ta

del av uppgiften ”förutsatt att uppgiften behövs i en angelägenhet som omfattas av ombudets behörighet”. I motiven till en senare ändring av den aktuella bestämmelsen anges förhållandet än tydligare:

”I de flesta fall anses godmansinstitutet och det nya förvaltarskapsinstitutet som en rent ekonomisk förvaltning. Det finns då i regel inte något intresse från ställföreträdarens sida att få ta del av integritetskänsliga uppgifter om huvudmannens person, t.ex. uppgifter i en patientjournal. I de fall den legale ställföreträdarens uppdrag också avser att sörja för huvudmannens person kan det i och för sig finnas ett berättigat intresse för honom att även få ta del av sådana uppgifter om huvudmannen om de behövs för att han skall kunna utföra sitt uppdrag. Det torde dock i allmänhet inte finnas några motstående intressen i dessa fall. Risken för att huvudmannen skulle komma att skadas om de sekretessbelagda uppgifterna lämnades ut till den gode mannen eller förvaltaren får dock anses vara så liten att det inte finns tillräcklig anledning att införa en speciell lagreglering om sekretesskydd även för dessa relationer.”

I ett avgörande från Regeringsrätten (numera Högsta förvaltningsdomstolen) år 1999 har det här beskrivna rättsläget lagts fast. ^{xxiii}

Anhörigas rätt att ta del av uppgifter om den enskilde

Anhöriga till en myndig person har inte i kraft av sitt släktskap någon generell rätt att ta del av uppgifter och handlingar som förvaras hos myndigheter. Den enskilde har emellertid rätt att efterge sekretessen till förmån för någon annan och därmed kan också anhöriga ges tillgång till en viss uppgift eller handling.

I den mån den enskilde inte anses kunna bedöma sekretessfrågan så krävs det enligt motiven till den äldre sekretesslagen samtycke från hens ställföreträdare, men inte från den enskilde själv.

I förhållande till uppgifter som förvaras hos överförmyndaren har emellertid vissa anhöriga för närvarande en absolut rätt att ta del av de handlingar som rör ställföreträdarskapet och som förvaras hos överförmyndaren, enligt Föräldrabalken 16:7. De anhöriga som har denna rätt är inte en tydligt avgränsad

personkrets. Det är den enskildes make eller sambo och dennes närmaste släktingar som har den aktuella rätten. Den enskilde har idag ingen möjlighet att begränsa de närmaste släktingarnas rätt att ta del av de handlingar som förvaras hos överförmyndare. Ett förhållande som måste anses strida mot såväl Funktionsrättskonventionen artikel. 22.2 (Respekt för privatlivet för personer med funktionsnedsättning på lika villkor som för andra) och den Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna (EKMR) art. 8.1 (Rätt till skydd för privat- och familjeliv).

Anhörigas rätt att ta del av uppgifter om den enskildes ställföreträdare

Likt ovan angående anhörigas rätt att ta del av uppgifter om den enskilde själv, så finns det ingen generell rätt för anhöriga att ta del av uppgifter om sin släktings ställföreträdare. En myndighet som förvarar en handling eller uppgift som en anhörig vill ta del av skall alltså behandla ansökan från den anhöriga som en ansökan från vem som helst vad gäller skadeprövning etc. Givet detta så har en anhörig självfallet samma möjlighet som alla andra att få ut uppgifter från överförmyndarens register enligt ovan.

När ställföreträdaren röstar som ombud i allmänna val

Alla svenska medborgare över 18 år har sedan 1 januari år 1989 rösträtt i allmänna val. Som huvudregel skall den röstberättigade ta sig till ett röstmottagningsställe och lämna sin röst där alternativt ta sig till en röstningslokal som kommunen har inrättat och avge sin röst där före eller under valdagen.

En väljare som på grund av funktionsnedsättning inte själv kan ta sig till ett röstmottagningsställe får lämna sina valsedlar genom bud. Vilka som får vara bud är tydligt angivet i vallagen och i vart fall en god man eller förvaltare som har uppdraget att hjälpa den enskilde i personliga angelägenheter omfattas av de som kan agera bud enligt vallagen. Det anges inte uttalat att en ställföreträdare får vara bud, men i den uppräknning av vilka som får vara bud inkluderas de ”som annars brukar hjälpa väljaren i personliga angelägenheter”, vallagen 7:5 1 st. p 2.

Om en väljare vill rösta genom att använda sin ställföreträdare som bud måste den enskilde själv för varje val (dvs. kommun-, landstings- och riksdagsval samt val till europaparlamentet) själv, dvs. utan hjälp,

lägga en (1) valsedel i ett valkuvert, lägga de valkuvert som på så sätt har gjorts iordning i ett ytterkuvert för poströstning i närvaro av budet och ett vittne, klistra igen ytterkuvertet och på ytterkuvertet ange namn och personnummer samt intyga att det är väljaren som har gjort iordning valkuvertet och ytterkuvertet, att kuverten inte har gjorts iordning innan det är tillåtet (tidigast 24 dagar innan själva valdagen vid ordinarie val, annars 10 dagar före valdagen) och att hen uppfyller de krav som ställs för att få lov att budrösta, vallagen 7:7.

Eftersom den enskilde själv, dvs. helt på egen hand, måste göra i ordning valkuverten och ytterkuvertet kan inte en person som inte har den motoriska förmåga som krävs för detta rösta genom bud. I motiven till vallagen diskuterades det om det skulle vara möjligt att få hjälp med att göra i ordning kuverten på samma sätt som när väljaren har tagit sig till ett röstmottagningsställe, men regeringen ansåg att en sådan ordning skulle kräva att ”avsteg görs från de säkerhetsföreskrifter som införts för att trygga genomförandet av fria och hemliga val för en mycket utsatt grupp av väljare”. I stället infördes möjligheten att förordna ambulerande röstmottagare vilka har samma möjlighet att bistå väljaren med att göra i ordning sina röster i den utsträckning som behövs. De ambulerande röstmottagarna har därvidlag samma tystnadsplikt som en röstmottagare som bistår väljaren på samma sätt i ett röstmottagningsställe.

Sammanfattningsvis innebär de beskrivna reglerna att en ställföreträdare kan agera bud för sin huvudman om denne vill budrösta, men det förutsätter att huvudmannen då har den motoriska förmåga som krävs för att själv göra iordning valkuvert och ytterkuvert samt att det finns ett vittne tillgängligt. I de fall huvudmannen inte har sådan motorisk förmåga kan hen alltså inte budrösta och i den mån hen inte heller kan ta sig till en röstmottagningslokal så återstår alternativet att rösta med hjälp av ambulerande röstmottagare.

Fullmakt: vad innebär det? Fördelar och nackdelar för den enskilde?

Det kan finnas flera anledningar till att fundera över om en fullmakt till någon som den enskilde har förtroende för skulle kunna ersätta anordnandet av ett ställföreträdarskap. En grundläggande förutsättning för att fullmakten skulle kunna vara ett alternativ är att personen ifråga förstår konceptet fullmakt, dvs. att jag ger någon annan behörighet att vidta olika typer av rätts-

handlingar för min räkning och att de rättshandlingar som denne då ingår som huvudregel är bindande för mig oavsett om jag tycker att det var en bra rättshandling eller inte. Det senare innebär att jag måste bevaka så att den som har fått en fullmakt att företräda mig, vanligen kallad fullmäktig eller fullmaktshavare, också sköter sitt uppdrag på ett bra sätt.

Det ovanstående brukar betecknas som att det finns två olika relationer när en fullmakt är utfärdad, dels relationen mellan den som har utfärdat fullmakten, vanligen kallad fullmaktsgivare, och dennes motpart, dvs. den som fullmäktigen rättshandlar med för min räkning. Detta brukar kallas för fullmaktens yttre sida. Den andra relationen är den mellan fullmaktsgivaren och fullmäktigen, vilket brukar betecknas som fullmaktens inre sida.

Betydelsen av fullmaktens två olika sidor får sin primära betydelse när fullmakten är en s.k. självständig fullmakt. En självständig fullmakt innebär att fullmäktigen får sin behörighet genom att motparten får besked om fullmäktigens behörighet genom ett självständigt meddelande från fullmaktsgivaren, vanligen en skriftlig fullmaktshandling som mer eller mindre tydligt anger vad fullmäktigen får göra för fullmaktsgivarens räkning. När fullmaktsgivaren har utfärdat en giltig självständig fullmakt, exempelvis överlämnat en skriftlig fullmakt som gäller tills vidare eller under en viss tidsperiod som också har inträtt, så har fullmäktigen därigenom möjlighet att ingå olika typer av avtal och utföra andra rättshandlingar som ryms inom hans behörighet. Detta gäller även om fullmaktsgivaren och fullmäktigen inte har kommit

överens om vad fullmäktigen skall och får göra för fullmaktsgivarens räkning. Så länge fullmäktigen håller sig inom sin behörighet är fullmaktsgivaren bunden av den rättshandling som fullmäktigen utför.

Det nu sagda medför att det är viktigt att fullmaktsgivaren har förtroende för fullmäktigen men också att fullmaktsgivaren kan övervaka hur fullmäktigen använder sig av sin behörighet och, om fullmäktigen missbrukar behörigheten, också återkallar fullmakten. Även om fullmäktigen i och för sig kan ådra sig skadeståndsskyldighet gentemot fullmaktsgivaren om hen missbrukar sin behörighet, kan många gånger skadan redan vara skedd. Det kan vara svårt att få ersättning för exempelvis en ekonomisk skada som fullmäktigen har orsakat för fullmaktsgivaren.

En fördel för den enskilde är att systemet med fullmakter är relativt enkelt. Det finns inga särskilda formkrav för att upprätta en fullmakt, även om många banker helst vill att man använder deras särskilda fullmaktblanketter om fullmäktigen exempelvis skall ges behörighet att lyfta fullmaktsgivarens medel från de tillgodohavanden som denne har hos banken. Det finns inte heller några kostnader förknippade med fullmaktshandlande annat än om fullmaktsgivaren och fullmäktigen har kommit överens om att den senare skall få viss ersättning för att hen rättshandlar för fullmaktsgivarens räkning.

Nackdelarna för den enskilde kan emellertid vara allvarliga. Fullmäktigen får som nämnts en mer eller mindre långtgående behörighet att vidta bindande rättshandlingar för fullmaktsgivaren. Det finns en uppenbar risk att förtroendet missbrukas, särskilt om fullmaktsgivaren har svårt att på egen hand bevaka att fullmäktigen sköter fullmaktsgivarens angelägenheter på ett bra sätt.

Man kan också tänka sig situationen att en person utfärdar en fullmakt när hen har bra möjligheter att bevaka fullmäktigens arbete men att fullmaktsgivaren av någon anledning senare får svårt att göra så, exempelvis genom att man blir sjuk i en demenssjukdom eller liknande. Det är oklart om fullmakten då gäller eller inte. Det finns argument som talar för att fullmakten fortfarande gäller och det finns också argument för att den då inte längre ger fullmäktigen behörighet att använda fullmakten.

Det finns slutligen anledning att poängtera att användning av fullmakter som ersättning för rättsligt

förordnade ställföreträdare inte är möjlig för alla. För att en fullmakt skall få den avsedda effekten, dvs. att en viss person får behörighet från en annan person att rättshandla för dennes räkning, så måste den som är motpart i rättshandlingen acceptera att den som ställer ut fullmakten också har tillräcklig förståelse av vad en fullmakt är och att hen kan kontrollera – därmed inte sagt att hen inte kan få hjälp i det avseendet – hur fullmäktigen använder sig av fullmakten. Om en person med en mer omfattande funktionsnedsättning utfärdar en fullmakt är det inte säkert att motparten, exempelvis en bank, accepterar denna. Denna omständighet är problematisk men svårlöst. De fullmakter som diskuteras här är självständiga fullmakter, en fullmakt som är tänkt att fungera som legitimation för fullmäktigen. Det är genom att fullmäktigen legitimerar sig med hjälp av fullmakten som motparten kan räkna med att fullmaktsgivaren blir bunden till rättshandlingen. Själva fullmakten, den legitimerande handlingen, måste härröra från den enskilde på så sätt att denne anförtror fullmäktigen en del av den behörighet fullmaktsgivaren själv har att ingå, exempelvis avtal för egen räkning. I den mån den enskilde inte själv har förmåga att ingå ett visst avtal på grund av att hen inte förstår vad ett avtal är och vilka konsekvenser avtalsingåendet får för hen, så kan hen alltså inte heller utfärda en fullmakt för någon annan att göra det. För dessa personer är fullmaktsinstitutet helt stängt.

Det är också problematiskt om den enskilde i och för sig kan utföra vissa typer av rättshandlingar och därmed också kan utfärda en fullmakt om hen förstår vad en fullmakt är, om motparten inte godtar den fullmakt som den enskilde har utfärdat på grund av att denne har en eller flera funktionsnedsättningar.

Den enskildes rätt till inflytande över vem som ska bli god man

Tidigare hade en person som skulle få en god man ingen uttalad lagstadgad möjlighet att påverka valet av ställföreträdare. I och med att ett godmanskap är en frivillig åtgärd fanns det ändå en viss påverkansmöjlighet, då den enskilde helt enkelt kunde dra tillbaka sitt samtycke till godmanskapet och ansöka om att ställföreträdarskapet upphörde. Med det som bakgrund fanns det goda skäl att följa eventuella önskemål från den enskilde angående vem som skulle förordnas som god man, eftersom denne annars kunde få uppdraget att upphöra.

Sedan år 2015 har emellertid den enskilde en lagfäst

möjlighet att påverka valet av vem som skall bli god man. När en god man skall förordnas skall den person som den enskilde föreslår förordnas, om hen är lämplig och dessutom vill åta sig uppdraget.

Vad gäller lämplighetskravet så diskuterades det i arbetet med 2015 års lagändring vem som bör kunna komma ifråga för att bli ställföreträdare. En del organisationer (bland andra Sveriges Kommuner och Landsting och Föreningen Sveriges Överförmyndare) framhöll att det kan finnas situationer då det var mindre lämpligt att en anhörig utses till ställföreträdare. Medan andra organisationer (bland andra Riksförbundet FUB) ansåg att det vid olika former av funktionsnedsättningar är de närmast anhöriga som bäst kan tolka den enskildes behov av hjälp. Regeringen konstaterar att det kan finnas enskilda situationer när det är mindre lämpligt att utse en anhörig till ställföreträdare, exempelvis om det finns motsättningar mellan den enskilde och den anhörige eller om det finns risk för intressekonflikter.^{xxiv}

Regeringen gjorde slutligen bedömningen att det inte var möjligt att generellt utesluta någon kategori, såsom anhöriga, och uttalade att det var upp till överförmyndaren att avgöra om en viss person är lämplig eller inte utifrån omständigheterna i det enskilda fallet.

Som framgår ovan framförde Sveriges Överförmyndare i remissomgången att det fanns vissa situationer där det är mindre lämpligt att en anhörig utses till ställföreträdare. Det finns anledning att uppmärksamma att myndigheten ges ansvaret att bedöma om en anhörig är lämplig som ställföreträdare i ett enskilt fall eller inte. Självfallet skall domstolen göra en självständig bedömning av frågan när ett ställföreträdarskap anordnas, den första ställföreträdaren förordnas av domstolen och inte av överförmyndaren. Men om det blir aktuellt att byta ställföreträdare så är det överförmyndaren som förordnar den nye ställföreträdaren. Det är i det sammanhanget ytterst viktigt att den överförmyndare som har att fatta beslut i ärendet gör en lämplighetsprövning i linje med de anvisningar som ges i motiven till lagändringen.

I relation till uppfattningen att anhöriga generellt kan betraktas som mindre lämpliga som ställföreträdare, finns det anledning att uppmärksamma 1995 års reform av det förmyndarskapsrättsliga regelverket. Vid den reformen infördes den s.k. fria föräldraförvaltningen, vilken innebar att det infördes väsentliga inskränkningar i kontrollen av föräldrars förvaltning av barns tillgångar.

I den allmänna motiveringen för behovet av reform pekade regeringen på att de dåvarande reglerna inte gjorde skillnad mellan fall när det var den omyndiges föräldrar som var förmyndare och när förvaltningen sköttes av en särskilt förordnad förmyndare. Regeringen anförde vidare att det ”som Förmyndarskapsutredningen funnit, ifrågasättas om det inte bör gälla olika förvaltningsregler beroende på vem som är förmyndare” och att ”[i] de flesta fall har föräldrar en naturlig intressegemenskap med sina barn”. Den utredning som regeringen hänvisar till föreslog att föräldrarna skulle ges större frihet vid förvaltningen av barnens egendom med hänvisning till ”att föräldrar i sitt handhavande av barnens egendom i allmänhet agerar med barnets bästa för ögonen”.

Det är inte helt lätt att förstå varför föräldrar till en underårig person, oavsett om barnet har en funktionsnedsättning eller inte, anses ha en naturlig intressegemenskap med sina barn och i allmänhet agerar med barnets bästa för ögonen, men att samma föräldrar kan vara mindre lämpliga att utse till ställföreträdare för samma barn när det blir myndigt mot bakgrund av potentiella intressekonflikter.

Av vilka skäl kan en ställföreträdare entledigas utöver ekonomisk försumlighet?

En person kan entledigas, dvs. sägas upp från sitt uppdrag som ställföreträdare, även om hen inte har misskött den ekonomiska förvaltningen av uppdraget. Detta är en följd av den ovan nämnda lagändringen från år 2015, där den enskilde gavs en tydligare rätt att påverka valet av sin ställföreträdare.

I ett hovrättsavgörande från år 2018 hade huvudmannen begärt att överförmyndaren skulle genomföra ett byte av förvaltare, då hen hellre ville ha en kvinnlig förvaltare. Överförmyndaren anförde att den tidigare förvaltaren inte hade gjort sig skyldig till försummelse eller missbruk av uppdraget, men biföll ändå begäran på grund av omständigheterna och entledigade den tidigare förvaltaren. Förvaltaren överklagade beslutet, men tingsrätten ändrade inte överförmyndarens tidigare beslut med hänvisning till bland annat 2015 års lagändring. Tingsrätten anförde inledningsvis att det är viktigt att det finns ett förtroendefullt förhållande, att den enskilde känner sig trygg i sin vardag och att principen om självbestämmande får genomslag i situationer när en enskild behöver förlita

sig på en annan person för att få hjälp med personliga och ekonomiska angelägenheter. Domstolen anförde vidare att formuleringen i Föräldrabalken 11:20 som stadgar att en ställföreträdare skall entledigas om hen ”av någon annan orsak inte längre är lämplig att inneha uppdraget” inte behöver bero på ställföreträdarens personliga egenskaper utan också kan ”stå att finna i omständigheter av annan art” och att ”samarbetssvårigheter och djupgående meningsskiljaktigheter mellan förvaltaren och huvudmannen mycket väl kan vara ett skäl för att entlediga förvaltaren och utse någon annan i hans ställe”. Tingsrätten hänvisar också till 2004 års utredning om förmyndare, gode män och förvaltare. Utredningen konstaterade att enstaka triviala meningsskiljaktigheter förmodligen inte var tillräckliga skäl för att entlediga en god man eller förvaltare, men att ett långvarigt missnöje med förvaltarens arbete från den enskildes sida kan innebära skäl att entlediga denne även om missnöjet inte rör några allvarigare saker. Tingsrätten avslog förvaltarens överklagande. Efter att förvaltaren hade överklagat tingsrättens beslut så instämde hovrätten i tingsrättens bedömning och avslog överklagandet.

Det ovan beskrivna rättsfallet visar på hur såväl överförmyndare som domstolar bör agera i en situation när en person inte har ett förtroendefullt förhållande med sin ställföreträdare. Fallet handlade om byte av förvaltare, där den enskildes samtycke till åtgärden inte behövs. Detta talar för att de generella anvisningar som ges i domskälen är än starkare när det gäller entledigande av en god man. Lagstödet för entledigandet är som nämnts ovan Föräldrabalken 11:20, vilket alltså

innefattar en anvisning om att en ställföreträdare skall entledigas när denne av olika orsaker, inte bara missbruk eller försummelse vid ekonomisk förvaltning, inte längre är lämplig att inneha uppdraget. Uttalandet om att orsaken till entledigandet inte behöver bero på ställföreträdarens personliga egenskaper är betydelsefull – hen har ju inte fått uppdraget för sin egen skull utan för att huvudmannen behöver hjälp.

Det digitala kontantlösa samhället

För många är dagens digitala samhälle en självklar och bra fungerande del av vardagen. Vi anmäler sjukdom till Försäkringskassan via deras hemsida och får pengarna direkt in på kontot. Vi kan använda pengarna på kontot direkt på olika hemsidor, antingen för att ta del av olika nyhetsmedia och se på film på en dator. Vi kan även handla olika saker direkt från säljarföretagens hemsidor, för direkt leverans hem till dörren eller till ett utlämningsställe. Det digitala samhället har blivit en sådan självklar del av våra liv att vi nog inte skulle klara oss utan den idag utan relativt stora umbäranden.

Men det digitala och kontantlösa samhället är inte tillgängligt för alla. För att få tillgång till olika typer av betalningsmetoder på internet måste den som vill handla något ofta legitimera sig med ett BankID. Det är emellertid inte helt självklart att en person med omfattande funktionsnedsättningar kan få tillgång till ett sådant elektroniskt ID. I den mån den enskilde inte får tillgång till den här typen av legitimationer så är det inte bara den enskilde som begränsas i sitt eventuella egna handlande, även en god mans arbete kan försvåras om hen inte har möjlighet att logga in på den enskildes profil hos en myndighet. Det kan exempelvis handla om att ladda ner olika typer av årsbesked från Försäkringskassan eller att beställa mediciner via 1177.se (se vidare i artikeln ”*Digitalisering ger diskriminering*” hävdar FUB i Kristianstadsbladet, publicerad 2020-02-10).

Även om det digitala samhället på ett självfallet vis är en del av det fysiska samhället så måste det fysiska samhället och det digitala samhället också betraktas som två olika samhällen. På samma sätt som den sociala modellen för funktionshinder identifierar olika typer av systematiska barriärer, som hindrar personer med funktionsnedsättningar att nå full delaktighet i det fysiska samhället, kan vi också identifiera olika typer av systematiska barriärer som hindrar personer med funktionsnedsättningar att nå full delaktighet i det digitala samhället. En sådan barriär är den ovan

beskrivna svårigheten att bli identifierad i det digitala samhället.

Tidigare kunde en person få tillgång till en myndighets låsta personsidor, exempelvis genom att myndigheten skickade ut inloggningsuppgifter som användar-id och lösenord. Eftersom uppgifterna sändes till personen eller dennes ställföreträdare hade rimligen den som loggade in också behörighet att utnyttja de tjänster som tillhandahölls. Numera krävs vanligen en digital legitimation för att myndigheten skall veta att personen som loggar in verkligen är behörig. Om en person saknar sådan legitimation, och inte heller med enkelhet kan få det, uppstår det olika diskriminerande situationer.

I FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, artikel. 12.1, anges att konventionsstaten bekräftar att personer med funktionsnedsättning har rätt att i alla sammanhang bli erkända som personer i lagens mening. I relation till det fysiska samhället är det här inga problem i svenskt avseende, alla människor erkänns som personer (s.k. fysiska personer till skillnad från juridiska personer vilket föreningar, bolag och andra associationer betecknas som) i lagens mening. Genom att personen har ett personbevis så kan hen få hjälp med olika saker, exempelvis med att få en god man förordnad som kan hjälpa hen med det som ingår i uppdraget. I det fysiska samhället behövs egentligen inget id-kort, pass eller annat liknande identifikationssätt för att en person med funktionsnedsättning skall kunna komma i åtnjutande av det bistånd som samhället kan ge. Men det uppstår problem när samhället flyttar från det fysiska samhället till det digitala samhället, exempelvis vad gäller enskildas kontakter med myndigheter. Den enskilde måste, utöver den fysiska personen hen redan är, också bli en digital person. Den beskrivna situationen kan i någon utsträckning beskrivas som att aktörerna i det digitala samhället inte erkänner den som saknar digital legitimation som en person i lagens mening.

Konventionsstaten Sverige borde rimligen ha åtagit sig, genom undertecknandet av funktionsrättskonventionen, att säkerställa att alla har rätt att bli erkända som såväl fysiska som digitala personer. Kanske kan situationen lösas med ett särskilt digitalt personbevis, som alla fysiska personer med personbevis kan få, på samma sätt som vi idag kan beställa ett fysiskt personbevis?

6. Översyn att lita på?

Under hösten 2019 inleddes en översyn av reglerna om gode män och förvaltare genom att en särskild utredare tillsattes. I följande avsnitt kommer jag att granska delar av utredningens direktiv dels i relation till de problem med dagens lagstiftning som jag ovan har redovisat, dels en del av de synpunkter om ställföreträdarskap som framfördes under Riksförbundet FUB:s tematräffar under 2019.

En starkt begränsad översyn av regelverket

Regeringens ambition med en reform av regelverket, som utredningen är det inledande steget på, är att säkerställa att regelverket är modernt och rättssäkert. Vidare att de personer som är i behov av en ställföreträdare skall kunna lita på att de får den hjälp och det stöd som de behöver (direktiv 2019:44, s. 3). Utredaren gavs därför uppdraget att se över reglerna om gode män och förvaltare för att säkerställa att reglerna är moderna och rättssäkra.

I direkt samband med den anvisningen begränsar emellertid regeringen utredarens uppdrag, genom att denne uttryckligen *inte* skall se över ställföreträdarsystemet som helhet. Uppdragets inriktning är att koncentrera sig på de områden där det finns fel och brister och att de förslag på författningsförändringar som ges, så långt som möjligt skall ansluta till den nuvarande systematiken i Föräldrabalken.

I direktiven anges att det finns många förbättringsåtgärder som kan övervägas och regeringen räknar upp de frågor som utredaren skall ägna särskild uppmärksamhet åt. Utredaren får överväga även andra frågor om denne anser det lämpligt och det är möjligt inom ramen för den tid som satts för uppdraget. En ytterligare begränsning, i linje med den ovan nämnda, är att de ytterligare frågor som utredaren får utreda skall vara närliggande med de frågor som uttryckligen omfattas av utredningsuppdraget.

De här begränsningarna för utredningen ger anledning till kritik. Riksrevisionen lämnade i sin rapport

Tillsyn av ställföreträdare och överförmyndare – Statens bristande ansvar för samhällets mest utsatta (RIR 2017:33) tre huvudsakliga rekommendationer till regeringen. Den primära rekommendationen är att regeringen bör tillsätta en utredning *som ser över systemet som helhet*, i vilken Riksrevisionens rapporter (dvs. den aktuella rapporten och de två tidigare rapporter Riksrevisionen har lämnat i ämnet) och våra nordiska grannländers system bör vara utgångspunkter. Riksrevisionen anför vidare att denna utredning bland annat bör innefatta att analysera och identifiera vilka uppdrag som kan utföras av professionella ställföreträdare, i syfte att kunna tillgodose att alla som har behov kan få en lämplig ställföreträdare (RIR 2017:33, s. 6).

Riksrevisionens granskning visar att utvecklingen med alltmer komplexa ärenden tillsammans med svårigheten att rekrytera ställföreträdare har lett till att allt fler ställföreträdare är anställda, dvs. arbetar yrkesmässigt som ställföreträdare. Från tid till annan så hävdas det att det svenska systemet bygger på just ideellt engagemang från enskilda personer som vill göra en insats. En sådan beskrivning kan i och för sig ifrågasättas (se vidare nedan), men klart är i vart fall att regelverket inte är särskilt väl anpassat till att en ställföreträdare utför sitt uppdrag i form av en löneanställning eller som enskild företagare.

Ett omöjligt uppdrag

De riktlinjer som utredaren ges i direktiven jämförd med de iakttagelser som riksrevisionen lyfter i sin granskning ger vid handen att uppdraget i någon utsträckning kan sägas vara ett omöjligt uppdrag. Särskilt framträdande blir detta om direktiven granskas i relation till de synpunkter om ställföreträdarskap som framkommit under FUB:s tematräffar under 2019. Omöjligheten ligger i de ovan nämnda begränsningar som regeringen har ställt upp för utredaren.

Regeringen skriver att utredningen skall fokusera på de områden där det finns fel och brister. En sådan anvisning ger vid handen att regeringen anser att det finns områden som helt och hållet saknar fel och brister,

vilket inte är en alldeles självklar inställning. Tvärtom har intressenter inom området (överförmyndare, Sveriges kommuner och regioner, SKR, ställföreträdarorganisationer, brukarorganisationer) under förhållandevis lång tid begärt en fullständig översyn av regelverket. En begäran som nu också Riksrevisionen anslutit sig till.

Anvisningen att utredaren inte skall se över ställföreträdarsystemet i sin helhet, utan i stället fokusera på områden där det finns fel och brister, medför också en allvarlig risk för att utredningen kommer att fokusera på att *eliminera symtom* i stället för att *eliminera rotorsaken* till problemen. Möjligheten att genomföra en grundlig rotfelsanalys förutsätter av allt att döma en större frihet för utredaren än den som regeringen ger i direktiven. Den väg som Riksrevisionen anvisar, dvs. en utredning som ser över systemet som helhet, ger betydligt bättre möjligheter att också finna rotorsakerna till de fel och brister som utredaren har i uppdrag att föreslå åtgärder för att komma till rätta med. Det är till och med möjligt att rotorsaken till något eller några av de problem som avses återfinns i en omständighet som inte tas upp i den problembeskrivning som ligger till grund för den nu aktuella utredningen, eller till och med inte alls uppfattas som ett problem. Utan en ingående rotfelsanalys är det inte möjligt att säga vare sig att det inte är så eller att det kan vara så.

Beslutsdeltagande lika viktigt som trygg och säker tillsyn

Vidare begränsas direktiven, genom att regeringen redovisar de frågor som utredaren skall ägna särskild uppmärksamhet åt tillsammans med anvisningen om att utredaren *får* överväga ytterligare frågor, men då under förutsättning att de är närliggande med de primära frågorna. Utredarens möjlighet att utreda problem som till synes inte har så stark koppling till de särskilda frågor som utredningen skall behandla är alltså inte så stor. En sådan fråga är den hjälpbehövande vuxnes möjlighet, till och med rättighet, till beslutsdeltagande. Beslutsdeltagande är inte en central fråga i dagens lagstiftning. I de fall den enskilde har en god man förordnad skall förvisso den gode mannen inhämta den enskildes samtycke när hen rättshandlar för den enskildes räkning, i annat fall anger lagstiftningen att rättshandlingen inte är bindande för den enskilde. Denna regel har emellertid två väsentliga undantag vilka är beskrivna ovan i den här rapporten. En upprepning av undantagen behövs här för sammanhangets skull.

Det första undantaget gäller situationen då den enskilde på grund av sitt tillstånd varit ur stånd att ge uttryck för sin mening eller att denna av annan anledning inte har kunnat inhämtas. I motiven till bestämmelsen anges att hinder för att inhämta den enskildes samtycke inte bara föreligger när hen helt saknar förmåga att uttrycka en vilja utan även när hens tillstånd är sådant som avses i 1924 års lag om verkan av avtal, som slutits under en psykisk störning, dvs. när den enskildes hälsotillstånd tillfälligt eller varaktigt är sådant att hen inte själv med bindande verkan kan utföra den aktuella rättshandlingen. Undantaget innebär att en god man för en hjälpbehövande vuxen med en intellektuell funktionsnedsättning kan ha samma möjlighet att fatta beslut för den enskilde, utan dennes medverkan, som en förvaltare.

Det andra undantaget handlar om rättshandlingar som vanligen görs när det gäller vardagsekonomi. För den typen av rättshandlingar har den gode mannen ett presumerat samtycke, vilket innebär att motparten kan utgå från att den gode mannen har den enskildes samtycke till att utföra rättshandlingen. Detta gäller om inte den enskilde innan den gode mannen har utfört rättshandlingen, tydligt har gett uttryck för annat till den aktuella motparten. Eftersom personer med intellektuella funktionsnedsättningar ofta lever i ekonomisk utsatthet (se exempelvis FUB:s rapport *Fångad i fattigdom?*), så är det rimligt att anta att de allra flesta rättshandlingar som gode män för personer med intellektuella funktionsnedsättningar utför omfattas av detta andra undantag.

De två undantagen, och i synnerhet det andra, möjliggör för en god man att sköta alla den enskildes ekonomiska angelägenheter helt utan dennes medverkan. Forskning visar också att detta är vanligt förekommande (Giertz, 2018). Det finns en ytterligare skyldighet för en ställföreträdare att involvera den enskilde i de beslut som rör hen. I viktigare frågor skall ställföreträdaren fråga om den enskildes åsikt. Denna skyldighet beskrivs emellertid främst som en ordningsföreskrift i motiven. En rättshandling som rör en för den enskilde viktig fråga blir inte ogiltig om ställföreträdaren inte har frågat den enskilde innan rättshandlingen utfördes. Därtill gäller den här skyldigheten endast viktigare frågor. Sådana viktigare frågor beskrivs i motiven särskilt gälla sådana ärenden som ställföreträdaren inte kan avgöra utan samtycke från överförmyndaren. De viktigare frågor som regeln avser är alltså av förhållandevis genomgripande art, varför den av allt att döma sällan

är användbar när en ställföreträdare rättshandlar för en person med intellektuell funktionsnedsättning. Återigen med hänvisning till den ovan nämnda forskning som visar att personer med intellektuell funktionsnedsättning ofta lever i ekonomisk utsatthet.

Omständigheten att lagstiftningen i sig inte ställer några egentliga krav om att ställföreträdare för personer med intellektuell funktionsnedsättning ska involvera den enskilde i de beslut som rör dennes livssituation, innebär att det i stor utsträckning är upp till den enskilde ställföreträdaren om hen involverar sin huvudman i beslutsfattandet eller inte. I såväl lagstiftning, motiv, praxis som doktrin på området används ställföreträdare som samlingsbegrepp för förmyndare, gode män och förvaltare. På ett ganska talande sätt beskrivs därigenom hur också en god man tänks utföra sitt uppdrag.

Svensk rätt är i det här avseendet inte i överensstämmelse med vare sig FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (artikel 12:2) eller Rec. No R (99) 4 of the committee of ministers on principles concerning the legal protection of incapable adults (pr. 3:4).

Det nu sagda har också framhållits av FN:s kommitté för rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Alla konventionsstater skall regelbundet lämna rapporter till kommittén där de beskriver hur de följer och arbetar med konventionen och hur staten har agerat för att genomföra de rättigheter som konventionen ger. I sina slutsatser och rekommendationer till Sverige avseende den första rapporten, rekommenderade kommittén att Sverige omedelbart ska vidta åtgärder för att ersätta ställföreträdarskap där ställföreträdaren ensam fattar beslut för sin huvudman med assisterat beslutsfattande, dvs. att den gode mannen fattar beslut tillsammans med huvudmannen.^{xxv}

Inför den nästkommande rapporten sände kommittén en frågelista till Sverige där kommittén önskade en redogörelse avseende artikel 12 för vilka åtgärder som hade vidtagits med anledning av kommitténs tidigare rekommendationer.^{xxvi}

Av svaret att döma, vilket också är uppenbart vid en studie av lagstiftningen, så har inga särskilda åtgärder vidtagits med anledning av kommitténs tidigare rekommendationer.

Utifrån begränsningen i utredarens uppdrag verkar det

inte heller som om regeringen har avsett att reformera lagstiftningen i det här avseendet inom överskådlig tid. Slutsatsen är att den enskilde inte förväntas involveras aktivt i skötseln av sina egna angelägenheter i någon större omfattning.

Det finns emellertid en möjlighet att utredningen skulle kunna omfatta även frågan om beslutsdeltagande för den enskilde, även om regeringen i direktiven har begränsat uppdraget till att i första hand gälla åtgärder till skydd för ekonomiska övergrepp. Om lagstiftningen reformeras på så sätt att en god man ges i uppdrag att utföra sitt uppdrag gemensamt med den enskilde, skulle det kunna motverka en del ekonomiska övergrepp. Särskilt om ställföreträdaren också skulle åläggas att även involvera den enskildes sociala nätverk i uppdragsredovisningen. Det är säkert inte en patentlösning på de problem som finns rörande ekonomiska övergrepp, men frågan skulle ändå kunna vara värd att utreda. Om nu inte den enskildes rätt att faktiskt aktivt involveras i de situationer där så är möjligt skulle räcka som skäl.

Ytterligare frågor

Det finns självfallet delar i utredarens uppdrag som är både bra och efterlängtade. Uppdraget att ta ställning till om och hur det skulle kunna upprättas ett nationellt ställföreträdarregister är ett sådant. Problemet med att en del ställföreträdare har alltför många uppdrag grundar sig bland annat i att det inte finns ett sådant nationellt lätt tillgängligt register. En person som vill åta sig många uppdrag kan relativt enkelt anmäla sig som intresserad av uppdrag hos överförmyndare i flera kommuner. Då det inte alltid finns tid för handläggarna eller överförmyndarna att undersöka hur många uppdrag en viss person har i andra kommuner, så kan det se ut som om denne har ganska få uppdrag när hen i själva verket har väldigt många. I ett sådant register skulle också eventuella framtidsfullmakter kunna registreras.

Detsamma gäller uppdraget att undersöka vilka behov av utbildning och stöd som ställföreträdare har och hur dessa behov bäst kan tillgodoses. Förhoppningsvis kommer ett eventuellt förslag i den delen inte innebära att överförmyndaren får ett än större ansvar för utbildning och stöd utan finansiering. En sådan ordning skulle leda till att myndigheten måste ta ytterligare resurser från uppdraget att utöva tillsyn för att klara av ytterligare skyldigheter. Bättre vore att utredarens förslag landar i närheten av Riksrevisionens förslag om att inrätta en central förvaltningsmyndighet, som

bland annat får de nu aktuella uppgifterna i uppdrag. Enbart införande av ny lagstiftning, utan utökad eller förändrad grundorganisation eller tillförda resurser, riskerar att leda till en avsevärd försämring av det som lagändringen egentligen tänktes råda bot på.

Ett ytterligare exempel på en efterlängtd justering är uppdraget att utreda om det finns anledning att stärka den enskildes sekretess i förhållande till anhöriga, när det gäller uppgifter som förvaras hos överförmyndaren.

Även om det finns många bra delar i utredningsuppdraget så finns det också många frågor som av allt att döma inte kommer att behandlas i någon större utsträckning, men som det ändå finns all anledning att behandla i en reform. Inte minst mot bakgrund av de synpunkter som framfördes under FUB:s temamöten under hösten 2019.

Vissa specifika önskemål framfördes under många temakvällar:

- ställföreträdaren bör ha god personkännedom om den hen hjälper,
- ställföreträdaren bör ha god kunskap om funktionsnedsättningar i allmänhet och om den hjälpbehövandes särskilda funktionsnedsättningar i synnerhet,
- ställföreträdaren bör ha god kunskap om biståndslagstiftningen i allmänhet och det bistånd som kan vara aktuellt för den hjälpbehövande i synnerhet,
- ställföreträdaren bör ha ett personligt engagemang för den hjälpbehövande.

Det finns självfallet fler delar av dagens lagstiftning som skulle behöva en ordentlig översyn. Det framstår med all önskvärd tydlighet av de krav på en fullständig översyn av systemet som regelbundet framförs av intressenter på området.

7. Sökes: En kunnig, engagerad och tillgänglig ställföreträdare

Den här rapporten har behandlat frågor om ställföreträdare för personer med en intellektuell funktionsnedsättning genom att redogöra för den historiska utvecklingen av godmanskap och förvaltare och hur dagens lagstiftning ser ut och jämföra det med vad Riksförbundet FUB:s medlemmar vill att ställföreträdaren skall kunna och hur hen skall utföra sitt uppdrag.

Den slutsats som måste dras av jämförelsen mellan dagens lagstiftning och de behov som de berörda personerna ger uttryck för, är att dessa behov inte tillgodoses så som lagstiftningen idag är utformad. Medlemmarnas berättelser bekräftar också den slutsatsen.

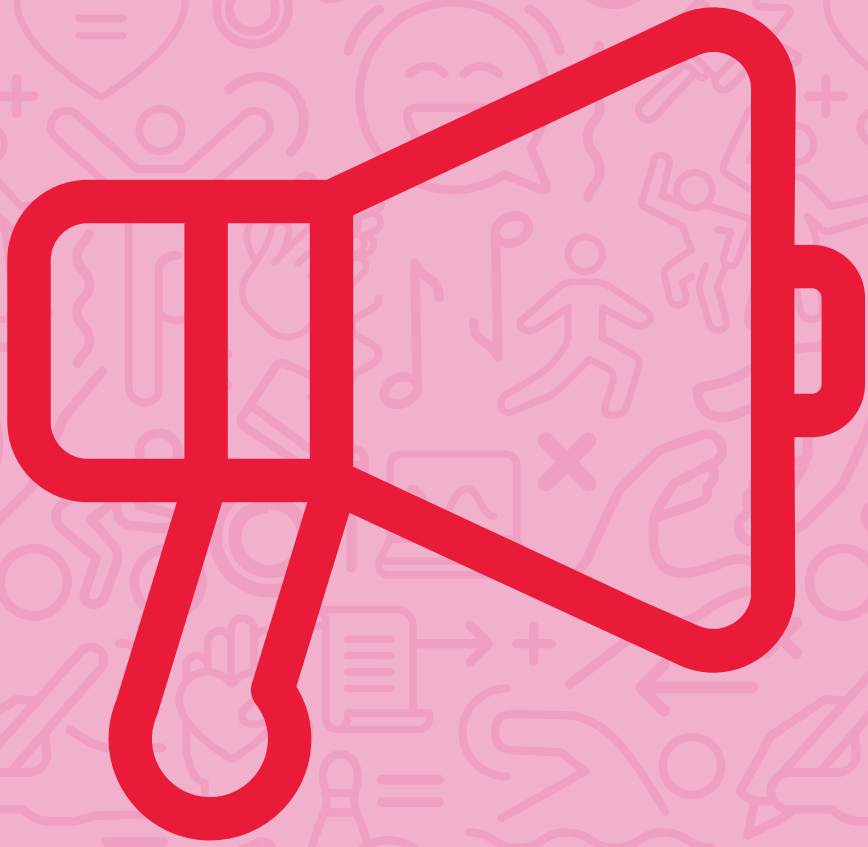
En huvudorsak till den bristande överensstämmelsen mellan de uttryckta behoven och önskemålen och utformningen av ställföreträdarsystemet, är att systemet i stor utsträckning är detsamma som när det infördes för snart ett sekel sedan. Under det gångna seklet har emellertid såväl samhället i sig som synen på de som behöver hjälp av en ställföreträdare förändrats i grunden, utan att lagstiftningen har moderniserats i samma utsträckning.

Det har framförts önskemål om en total översyn av lagstiftningen av brukarorganisationer, organisationer för ställföreträdare, överförmyndare runt om i landet, Sveriges kommuner och regioner, SKR, forskare och Riksrevisionen. Trots detta har den översyn av

lagstiftningen som för närvarande utreds på uppdrag av regeringen fått klara och tydliga direktiv om att en sådan total översyn av lagstiftningen inte skall genomföras. Därtill är det uppdrag som utredningen har fått i stor utsträckning inriktat på vad som kan beskrivas som det ursprungliga uppdraget för en förmyndare när förmynderskapslagen infördes år 1924, dvs. att i den enskildes ställe, och utan någon större involvering av huvudmannen själv, förvalta de inkomster och tillgångar som hen har. Rubriceringen av kommittédirektiven är i detta avseende talande: Ställföreträdarskap *att lita på* – en översyn av reglerna om gode män och förvaltare (min kursivering).

De krav som lagstiftaren ställer på en person som vill åta sig det viktiga uppdraget som ställföreträdare för en hjälpbehövande vuxen är att hen skall vara en rättrådig, erfaren och i övrigt lämplig person. De krav som de som skall få hjälp av ställföreträdaren ställer är att ställföreträdaren är en kunnig, engagerad och tillgänglig person. Det ena utesluter förvisso inte det andra men lagen i sig kräver idag bara det första, inte det senare.

8. Index

AKK	16, 20, 21, 22
anhöriga ställföreträdare	8, 23
beslutsdeltagande	15, 33, 34
bevaka rätt	3, 11, 12, 15, 20, 22
budrösta	27
det digitala samhället	31
ekonomisk utsatthet	33, 34
entledigande av en god man	30
Europarådets rekommendation nr 4 från år 1999	10
fullmakt	8, 23, 26, 27, 28, 29
funktionsrättskonventionen	27, 31
förmyndare	3, 6, 7, 12, 13, 15, 18, 19, 22, 24, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36
förvalta egendom	11, 12, 15, 22
ideella ställföreträdare	18, 23, 24
inflytande över valet av ställföreträdare	–
kausalkrav, se orsakssamband	
kommunikation	16, 20, 21, 39
kommunikationssätt	22, 40, 41
kunskap om funktionsnedsättningar	22, 35, 41
microboard	22, 23, 46
orsakssamband	11
principen om minsta ingripande åtgärd	9, 10, 11
professionella ställföreträdare	18, 19, 23, 24, 32, 42
rösträtt	7, 27
samtycke	7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 21, 26, 29, 30, 33
sekretess	24, 26, 35
ställföreträdarens kompetens	3
sörja för person	3, 6, 7, 12, 13, 15, 22
tematräffar	20, 32
uppehålle, utbildning och nytta i övrigt	12, 13, 15
överförmyndare	3, 7, 12, 13, 18, 19, 22, 24, 26, 27, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 40, 41
översyn av reglerna om gode män och förvaltare	3, 5, 32, 36

9. Källor

I syfte att göra rapporten mer tillgänglig för läsning refereras inte källorna direkt i texten. De källor som har använts under författandet av rapporten, utöver det material som härrör från Riksförbundet FUBs temakvällar, listas nedan.

Förarbeten till lagstiftning

Prop. 1924:53	Kungl. Maj:ts proposition med förslag till lag om förmynderskap m. m.
Prop. 1974:142	Kungl. Maj:ts proposition med förslag till ändring i föräldrabalken, m. m.
Prop. 1988/89:124	om god man och förvaltare
Prop. 1993/94:251	Förmynderskapslagstiftningen
Prop. 2013/14:225	Bättre förutsättningar för gode män och förvaltare
Prop. 2016/17:30	Framtidsfullmakter – en ny form av ställföreträdarskap för vuxna
SOU 2004:112	Frågor om förmyndare och ställföreträdare för vuxna
SOU 2013:27	Vissa frågor om gode män och förvaltare
Ds 2014:16	Framtidsfullmakter

Böcker och artiklar

T. Fridström Montoya	"Syftet som försvann – förmynderskapsrätten för vuxna på villovägar", i Juridisk Tidskrift, nr 2, 2013
	Leva som andra genom ställföreträdare – en rättslig och faktiskt paradox, Lustus, 2015
L. Giertz	Erkännande, makt och möten – En studie av inflytande och självbestämmande med LSS, ak. avh., Linnaeus University Dissertations, 2012
	"Guardianship for Adults with Intellectual Disabilities – Accountant, Advocate or 'Family' Member?", i Scandinavian Journal of Disability Research, 2018
F. Grönblad	"Från förmyndarskap till stöd på individens villkor", i Vårt Göteborg – Göteborgs Stads tidning, 2013-12-04
T. Odlöv	Ställföreträdare för vuxna – Kamrer eller handledare?, ak. avh., Jure, 2005
	"Skulle sig själv, som sig ej bättre föresåg?", i Socialrätt under omvandling, (red.) T. Erhag, P. Leviner, A. Lind, Liber, 2018
G. Wallin m. fl.	Föräldrabalken – En kommentar, Norstedts Juridik, 2001–

10. FUB:s ställningstaganden om ställföreträdarskap för vuxna med intellektuella funktionsnedsättningar

Ställföreträdarskap – ett stödsystem med huvudmannen i fokus

Riksförbundet FUB vill se åtgärder för att stärka huvudmannens roll, öka rättssäkerheten och förbättra kvaliteten i stödet från ställföreträdare, överförmyndare och tillsynsmyndigheter. Det är viktigt att sträva efter så hög grad av delaktighet som möjligt för huvudmannen. Detta nås genom att man beaktar och respekterar huvudmannens behov och vilja samt säkerställer att hen får stöd i att kunna leva ett så självständigt liv som möjligt. För att uppnå självständighet och självbestämmande måste huvudmannen vara i fokus för ställföreträdare, överförmyndare och tillsynsmyndigheter.

Ställföreträdaren ska göra sitt yttersta för att utreda huvudmannens vilja, genom kunskap om personen, dennes kommunikationssätt och ett välfungerande samarbete med anhöriga. Detta ska även gälla för förvaltare, även om det stödet inte är frivilligt. Förvaltare är en ytterst inskränkande åtgärd som bara ska användas när andra lösningar inte är tillräckliga. Även om förvaltare ibland är oundvikligt vill Riksförbundet FUB betona vikten av att även förvaltare har ett gott samarbete med sin huvudman och följer huvudmannens vilja i största möjliga utsträckning. Även en person som står under förvaltare har rätt att ha insyn i sitt eget liv och kunna påverka sin livssituation.

För att säkerställa självbestämmande och rättssäkerhet för huvudmannen vill Riksförbundet FUB att:

- Krav införs på att huvudmannen ska inkluderas i all redovisning av ställföreträdarens uppdrag. Den enskilde ska kontrasonera förteckningar, års- och slutredovisningar, med undantag för de fall där huvudmannens mening inte kan hämtas. Ställföreträdaren ska också vara skyldiga att ge huvudmannen alla upplysningar som hen kräver, vilket förutsätter en lagändring i föräldrabalken.

- En nationell myndighet ges i uppdrag att i samverkan med intresseorganisationer ta fram tillgänglig och anpassad information för att säkerställa att huvudmannen förstår sina rättigheter i relation till ställföreträdare, överförmyndare och tillsynsmyndigheter.
- Principen om minsta ingripande åtgärd förtydligas. Principen ska tillämpas i alla delar av ställföreträdarskapet, både vid bedömning av en persons behov av ställföreträdare och när ställföreträdare överväger hur stödet till huvudmannen ska utformas.
- Krav införs på att ställföreträdare ska involvera huvudmannen i så stor omfattning som möjligt. En ställföreträdare till en huvudman med en mer omfattande intellektuell funktionsnedsättning kan till exempel behöva ha tät kontakt för att kunna lära känna huvudmannen och hans intressen och behov.
- Huvudmannens rätt att ha stöd av sin ställföreträdare förtydligas. Huvudmannen ska till exempel alltid ha rätt att ha med sig sin ställföreträdare vid upprättande av individuell plan och genomförandeplan. Det ska framgå av individuell plan och genomförandeplan hur den enskilde har utövat sitt inflytande, exempelvis med stöd av ställföreträdare.
- Rätten till egenvald kommunikation stärks. Det finns i dag inget krav på myndigheter och ställföreträdare att använda AKK, såsom det finns i andra länder där huvudmannen har ett starkare rättsligt skydd.
- Om en ställföreträdare inte klarar av att själv kommunicera med sin huvudman på grund av grad av funktionsnedsättning (när utbildning av ställföreträdaren inte är tillräckligt) måste det finnas ett väldokumenterat gott samarbete med anhöriga och personal som kan uttolka huvudmannens viljeyttringar.
- Vikten av ett gott samarbete mellan ställföreträdare och anhöriga betonas i riktlinjer och utbildningar. Ställföreträdaren ska sträva efter att ha ett gott samarbete. Det är särskilt viktigt när en

huvudman har en mer omfattande intellektuell funktionsnedsättning och inte själv kan uttrycka sin vilja kring hur ställföreträdaren sköter sitt uppdrag.

- Krav införs på att huvudmannens önskemål om vem som ska utses till ställföreträdare följs i största möjliga mån. I dag förekommer det att kommuner hindrar huvudmän från att välja att anlita sina anhöriga som ställföreträdare. FUB anser att anhöriga ska bedömas på samma sätt som andra ställföreträdare och att huvudmannens vilja ska respekteras i så stor utsträckning som möjligt.
- Huvudmannens vilja att byta ställföreträdare ska respekteras. Det måste alltid vara möjligt att byta företrädare, utan hänsyn till om företrädaren motsätter sig detta.
- Skydd gentemot oönskad insyn införs. 16 kapitlet 7 § Föräldrabalken ger anhöriga en ovillkorlig rätt att ta del av de handlingar som rör ställföreträdarskapet och som förvaras hos överförmyndaren. FUB anser att det är grundläggande att ställföreträdaren har ett gott samarbete med anhöriga men det måste vara möjligt för huvudmannen själv att kunna ange om någon eller några anhöriga inte ska få ta del av handlingar hos överförmyndaren.
- En statlig e-legitimation tas fram, i enlighet med förslaget i utredningen Ett säkert statligt ID-kort – med e-legitimation (SOU 2019:14). De samhällsfinansierade institutionerna lyckas inte med digital inkludering samtidigt som banktjänster och e-handel blir alltså svårare att hantera. En tredjedel av personer med funktionsnedsättning saknar sätt

att identifiera sig digitalt. En statlig, tillgänglig och säker e-legitimation skulle minska det digitala utanförskapet.

Förstärkt stöd och utbildning till ställföreträdare

Uppdraget som ställföreträdare är ofta omfattande. För att en ställföreträdare ska kunna utföra sitt uppdrag ändamålsenligt behövs både särskild kunskap om huvudmannens vilja, livssituation och kommunikations-sätt och livssituation samt allmän kunskap om relevant lagstiftning, samhällsstöd och ekonomiska aspekter.

Av FUB:s temakvällar framgår att många ställföreträdare saknar stöd i sitt uppdrag. Det finns inga nationella krav på grundutbildning och riktlinjer, utöver det som framgår av lagtext. FUB anser att utbildning och stöd till ställföreträdare gynnar både huvudman och ställföreträdare.

För att öka kvaliteten i stödet som ges av ställföreträdare vill FUB att:

- En nationell myndighet ges ansvar för kvalitet och rättssäkerhet i det stöd som ställföreträdare ger. Myndigheten ska ges ansvar att utforma riktlinjer, metodmaterial och kunskapsstöd.
- Den nationella myndigheten ges i uppdrag att ta fram en obligatorisk, kvalitetssäkrad och nationell grundutbildning för ställföreträdare. Utbildningen ska kompletteras med särskild utbildning utifrån varje huvudmans behov. För en person med intellektuell funktionsnedsättning är det viktigt att ställföreträdaren har goda kunskaper om:
 - Alternativ och kompletterande kommunikation
 - Relevant lagstiftning, till exempel förvaltningsrätt, LSS, Socialtjänstlagen, diskrimineringslagstiftningen, Funktionsrättskonventionen (CRPD), socialförsäkringsrätt.
 - Stödjande beslutsfattande
 - Kunskap om funktionsnedsättningar i allmänhet och om huvudmannens särskilda funktionsnedsättningar i synnerhet. Kunskap av vad olika grad av intellektuell funktionsnedsättning och autism innebär.
 - Kognitivt stöd, till exempel vikten av förståelse inför en ny aktivitet, användandet av tidshjälpmedel.
- En ny tjänst som ställföreträdarrådgivare bör inrättas i kommunen eller hos länsstyrelsen,

som är fristående från överförmyndaren och inte har till uppgift att granska ställföreträdarens årsredovisning. En ställföreträdarrådgivare kan förslagsvis vara socionom eller jurist och ha god kunskap om LSS, socialrätt osv. En ställföreträdarrådgivare skulle innebära ökad kunskap och ett tydliggörande av överförmyndarens uppdrag. Dagens system, där överförmyndarna både rekryterar, utbildar/stöttar och granskar ställföreträdarna, motverkar rättssäkerheten och trovärdigheten.

- Professionella ställföreträdare tillåts endast i undantagsfall och för väldigt specifika uppdrag, till exempel när en huvudman har en stor förmögenhet som kräver särskild kunskap. FUB:s medlemmar vittnar om att personer som lever på ställföreträdaruppdraget har för lite tid att lära känna huvudmannen och bristande engagemang för att utföra uppdraget med god kvalitet och rättssäkerhet. Dessutom minskar sannolikheten att ställföreträdaren har kompetensen som krävs för att kunna ge ett kvalitativt stöd om hen har för många uppdrag.
- Ett nationellt ställföreträdaregister införs för att förhindra att en ställföreträdare har för många uppdrag. Registret kan också utgöra ett hjälpmedel i överförmyndarens tillsyn och kontroll när en ställföreträdare har uppdrag i flera kommuner.

Ökad kompetens och tydligare uppdrag för överförmyndarna

Kunskap och resurser är en förutsättning för att

överförmyndaren ska kunna ge relevant stöd och utföra tillsyn på ett korrekt sätt. Överförmyndarnas arbetssätt skiljer sig mellan kommunerna, vilket medför ett ojämlikt stöd till huvudmännen. Förtroende, opartiskhet och insyn är nödvändigt för att säkerställa rättssäkerhet för huvudmännen.

För ökad kvalitet och förbättrad tillsyn vill FUB att:

- Nationella kompetenskrav hos överförmyndarna införs. Det är nödvändigt att överförmyndarna har kompetens inom LSS, socialrätt, AKK och stödjande beslutsfattande för att kunna stötta huvudmännen och säkerställa att ställföreträdarna utför sitt uppdrag korrekt och ändamålsenligt.
- En nationell myndighet ska ges i uppdrag att samordna tillsynen för ökad jämlikhet över landet.
- Krav införs på att överförmyndaren säkerställer att huvudmannen förstår hur ställföreträdarskapet fungerar och hur hen kan framföra synpunkter på hur ställföreträdaren utför sitt uppdrag. Överförmyndaren ska ha ökat ansvar att undersöka hur huvudmannen upplever stödet från ställföreträdaren och hur samarbetet fungerar.
- Krav införs på att överförmyndaren ska kontrollera att ställföreträdaren arbetar utifrån huvudmannens vilja.
- Krav införs på uppföljning av uppgifter i årsredovisningen.

Slutnoter

ⁱ FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning artikel 12:3-4, där det anges att: "konventionsstaterna ska vidta ändamålsenliga åtgärder för att erbjuda personer med funktionsnedsättning tillgång till det stöd de kan behöva för att utöva sin rättskapacitet"

och att konventionsstaterna

"ska säkerställa att alla åtgärder som hänför sig till utövandet av rättskapacitet tillgodoser en ändamålsenlig och verksam garanti för att förhindra missbruk i enlighet med de mänskliga rättigheterna. Sådana garantier ska säkerställa att åtgärder som hänför sig till utövandet av rättskapacitet respekterar personens rättigheter, önskemål och preferenser, är fria från motstridiga intressen och otillbörlig inverkan, är proportionella och anpassade till personens förhållanden, sätts in under kortast möjliga tid samt är föremål för regelbunden över- syn av en behörig, oberoende och opartisk myndighet eller ett rättsligt organ. Garantierna ska stå i proportion till den grad sådana åtgärder inverkar på personens rättigheter och intressen."

ⁱⁱ Rekommendationerna och de förklarande texter (explanatory memorandum – EM) som ofta utarbetas för en rekommendation har påverkat lagstiftningsarbetet i europeiska länder och så också i Sverige vad gäller den aktuella rekommendationen. Princip 2 – *Flexibility in legal response*, § 1, princip 5 – *Necessity and subsidiarity*, § 1 och princip 6 – *Proportionality*, § 1, ger starkt uttryck för principen om minsta ingripande åtgärd:

"The measures of protection and other legal arrangements available for the protection of the personal and economic interests of incapable adults should be sufficient, in scope or flexibility, to enable a suitable legal response to be made to different degrees of incapacity and various situations."

"No measure of protection should be established for an incapable adult unless the measure is necessary, taking into account the individual circumstances and the needs of the person concerned. A measure of protection may be established, however, with the full and free consent of the person concerned."

"Where a measure of protection is necessary it should be proportional to the degree of capacity of the person

concerned and tailored to the individual circumstances and needs of the person concerned."

ⁱⁱⁱ Princip 3 – Maximum preservation of capacity, § 4, anger att "[w]henever possible the adult should be enabled to enter into legally effective transactions of an everyday nature".

^{iv} I kommentaren till bestämmelsen anges att en god man kunde förordnas att "bevaka den sjukets rätt i fråga om en eller flera särskilda angelägenheter eller att förvalta särskild honom tillhörig egendom eller ock att utan angiven begränsning bevaka hans rätt eller förvalta hans egendom".

^v Regelns utformning beror av allt att döma på hur godmansregeln i förmynderskapslagen utformades, och vid den tidpunkten var den gode mannens uppdrag enkom att bevaka rätt och förvalta egendom. Det är under de omständigheterna lättare att tänka sig situationer när den enskilde behöver stöd i olika rättsliga angelägenheter som inte kan hänföras till förvaltningen av dennes tillgångar.

^{vi} 1924 års förmynderskapslag som föreskrev att: "[f]örmyndaren vare pliktig tillse, att den omyndiges tillgångar äro anbragta sålunda att erforderlig trygghet finnes för deras bestånd och skälig avkastning erhålles". Lagberedningen förklarar att plikten att vårda den berördes egendom inte bara innebär skyldighet att "vårda de tillgångar, som han vid början av sin befattning eller senare emottager för den omyndiges räkning" utan att denne också är "pliktig att svara för förmögenhetens placering".

^{vii} "[E]gendomens bevarande framstår såsom ett långt viktigare intresse än avkastningens stegrande utöver vad som kan vinnas genom betryggande placering". Vad som ansågs vara en betryggande placering angavs i förmynderskapslagens föregångare till FB 13:5 och FB 14:5 där det anges vilka placeringar som idag anses så säkra (betryggande) att ställföreträdaren inte behöver inhämta överförmyndarens samtycke inför en specifik placering.

^{viii} I remissbehandlingen av 1988 års Förmynderskapsutrednings betänkande framhölls det att ställföreträdare "allt för ofta" såg som sin viktigaste

uppgift att iaktta sparsamhet med den enskildes medel varför det i förarbetena till 1995 års reform (regeringens proposition 1993/94:251) påpekades att det viktigaste är att den enskildes medel kommer denne till nytta.

”Först i den mån medlen inte behöver användas för ett sådant ändamål blir placeringsregeln i första styckets andra mening tillämplig.”

^{ix} För att söka svaret tvingas vi då in i reglerna i FB 14:4 1 st (annan lös egendom än värdepapper vilket behandlas i bestämmelsens 2 st behandlar vi inte). Bestämmelsen, som vid något tillfälle har anförts vara för gammal för att tillämpa (ett uttalande som starkt kan ifrågasättas), har sitt ursprung i förmynderskapslagen där det angavs att aktier och andra värdepapper borde säljas vid ett lämpligt tillfälle om de inte med trygghet kunde behållas. Detsamma gällde enligt nämnda lagrum då som nu för fordringar (dvs. när någon har en skuld till den enskilde). Lagberedningen framhöll i anslutning till bestämmelsen att det ”ankommer [...] på förmyndaren att avgöra, huruvida det kan anses överensstämma med den omyndiges intresse, att dennes förmögenhet bibehålles i det skick, vari förmyndaren mottagit densamma”. Lagberedningen utvecklade sitt resonemang och anförde att även om det i den omyndiges förmögenhet fanns andra värdepapper än de ovan behandlade fria placeringarna så får ställföreträdaren behålla även dessa: ”om han anser det med trygghet till den omyndiges fördel kunna ske”.

^x Lagrådet ansåg att lydelsen av den nu aktuella bestämmelsen borde ändras så att det framgick att det var det senare fallet (dvs. att ställföreträdaren bör vara skyldig att sälja värdepapper först när det framstår som nödvändigt) som avsågs. Departementschefen höll emellertid inte med om denna hållning:

”[F]örmyndaren är skyldig att vid förmynderskapets övertagande granska den placering av den omyndiges tillgångar, som då föreligger, och, om han finner placeringen icke kunna med trygghet och till den omyndiges fördel bibehållas, föranstalta om försäljning för övergång till mer betryggande placering. I tveksamma fall skall således enligt förslaget försäljning ske och placering äga rum i av lagen anvisad eller av överförmyndaren godkänd ordning.”

^{xi} ”Vill man få garantier för att förmyndarna [detsamma anförts gälla även för gode män i ett senare stycke, min anm.] verkligen tillgodose de omyndigas behov av personlig omvårdnad torde det vara nödvändigt att ge förmyndarna rätt till ersättning för det arbete som de lägger ner i detta avseende”.

^{xii} En sådan indelning av medelsanvändningen ligger

också i linje med de motivuttalanden i samband med 1975 års reform som anger att det i uppdraget att sörja för den enskildes person också ligger att kontrollera att den enskildes medel ”verkligen används till dennes nytta”.

^{xiii} Denna definition av uppdraget ligger också väl i linje med motivuttalanden från 1975 års reform vari uttrycks, i samband med den allmänna motiveringen till att införa rätt till arvode för uppdraget att sörja för person, att tillgodose ”den enskildes behov av personlig omvårdnad”.

^{xiv} Hinder att på grund av hälsotillståndet inhämta huvudmannens mening rörande presumtiva rättshandlingar bör enligt specialmotiveringen anses föreligga inte bara när hen helt saknar förmåga att uttrycka en vilja utan också när hens tillstånd är sådant som avses i 1924 års lag om verkan av avtal som slutits under påverkan av psykisk störning, dvs. att den enskilde agerar på ett sådant sätt som innebär att hen inte borde ställas till ansvar för sitt handlande.

^{xv} I tysk rätt tillämpas en nödvändighetsprincip som innebär att en förordnad ställföreträdare (betreuer) i första hand skall lämna råd till den enskilde och assistera hans egna rättshandlande. Som en sista utväg, om den enskilde trots rådgivning och hjälp inte klarar av att sköta sina angelägenheter själv, kan ställföreträdaren använda sig av sin behörighet att representera den hjälpbehövande vuxne. Samma grundprincip finns i engelsk lagstiftning (Mental Capacity Act) som därtill ålägger den som skall fatta ett beslut för den enskildes räkning så långt det är praktiskt möjligt uppmuntra den enskilde att delta i beslutsfattandet och utveckla sina egna förmågor att delta i skötseln av de egna angelägenheterna.

^{xvi} I lagberedningens motivering till motsvarande regel i förmynderskapslagen anges att hörande kan underlåtas ”i sådana angelägenheter, däri han icke rimligtvis kan hava någon grundad mening”. Regeln uppställer ingen skyldighet för förvaltaren att samråda med andra personer än den enskilde och dennes make eller sambo. Inte heller åläggs förvaltaren uttryckligen att försöka efterforska den enskildes förmodade i de fall hans mening inte kan inhämtas.

^{xvii} I de fall en på grund av underårighet omyndig person hade arbete, tillgångar och därtill var gift, kanske med eget hushåll, förefaller det naturligt att lagstiftaren uppställer en skyldighet för den omyndiges förmyndare att också inhämta synpunkter på en eventuell förvaltningsåtgärd från den omyndiges make eftersom åtgärder med en makes ekonomiska angelägenheter kan påverka hushållet i stort och alltså då även den andre makens angelägenheter.

Det är alltså mycket som talar för att det var makens egen uppfattning om åtgärden som ställföreträdaren skulle inhämta vid tiden för förmynderskapslagens införande. Om samma synsätt bör anläggas idag är inte självklart och är heller inte möjligt att med fullständig säkerhet besvara med hjälp av rättskällorna då de påföljande reformerna av förmynderskapslagstiftningen inte behandlade den normativa innebörden av regeln i detta hänseende.

^{xviii} I de nyligen utgivna kommentarerna till den norska vergemålsloven anges att skyldigheten för vergen att höra makens mening om en förvaltningsåtgärd också gäller visavi en sambo. I vart fall om samboförhållandet har haft en längre varighet eftersom "[d]a vil det lett ha skjedd en sammenblanding av verdier som kan ha gjort eiendomsforhold uklare". Kommentarererna till den danska værgemålsloven ger uttryck för en liknande hållning. Kommentaren till den regel vari föreskrivs att værgen skall inhämta yttrande från maken innan beslut fattas i viktigare angelägenheter, rubriceras explicit "Ægtefællens medindflydelse", dvs. det yttrande som skall inhämtas syftar till medinflytande över förvaltningen, det som efterfrågas är således makens egen uppfattning om den föreslagna åtgärden.

^{xix} Varför det enligt lagstiftaren inte borde givas "åt rätten till arvode [...] en betydelse, som är ägnad att beröva befattningen denna karaktär".

^{xx} Motsvarande bestämmelse i förmynderskapslagen föreskrev också att förmyndaren hade rätt till skäligt arvode men den hade till skillnad från dagens regler en övre gräns för det arvode som förmyndaren hade rätt att utan särskilt beslut ta ut, nämligen "fem för hundra av den omyndiges behållna inkomst", dvs. 5 procent av den enskildes inkomst under det aktuella året (överförmyndaren skulle dock vid granskningen tillse att det uttagna arvodet inte översteg vad som kunde anses skäligt även om det inte var högre än maxbeloppet). Efter särskild prövning av förmynderskapsdomstolen kunde emellertid ett högre arvode än 5 procent av årsinkomsten bestämmas. Rätten till ett högre arvode skulle domstolen i allmänhet bara medge om det i den omyndiges förmögenhet ingick fast egendom eller en rörelse och förmyndaren själv utförde de uppgifter som en fastighetsförvaltare, vice värd eller prokurist (en sorts fullmäktig) annars skulle ha utfört eller om "förmyndaren eljest själv utfört arbete, som endast på grund av speciell sakkunskap kunnat av honom utföras, exempelvis bevakat den omyndiges talan i en rättegång". Den procentsats som förmyndaren utan särskilt beslut av domstolen kunde ta ut kunde således resultera i ett i kronor relativt högt arvode. Kombinerat med möjligheten för domstolen i särskilda fall fastställa ett ännu högre

arvode visar att det åtminstone fanns möjligheter att inom ramen för regelverket att arvoda personer med fackkunskap så mycket att de kunde vara villiga att åta sig ett uppdrag som förmyndare.

^{xxi} Uttalanden i samband med 1975 års reform (regeringens proposition 1974:142) pekar mot desamma. I den allmänna motiveringen till regeln om att kommunen (dvs. överförmyndaren) skulle beredas tillfälle att lämna förslag på en person som var lämplig för uppdraget anfördes att omständigheterna i det enskilda fallet måste beaktas när överförmyndaren lämnade ett sådant förslag. Ibland kunde "det vara lämpligt att föreslå en av kommunens tjänstemän, särskilt någon som är sysselsatt inom socialvårdssektorn" medan det i "andra fall kan vara lämpligare att föreslå någon enskild person till förmyndare".

^{xxii} Microboards Australia beskriver rollen för ett micro-board på följande sätt: "The microboard works with the person to help them plan and achieve their goals for a good life. They put the persons goals, dreams, needs and desires at the centre of their decisions and actions (i.e. a person-centred approach). It also helps the wider community to have a relationship with the person and to benefit from their contribution.

Depending on a person's particular needs, a Microboard's role can include assisting with coordinating support services, finding and keeping employment, facilitating friendships & social community."

^{xxiii} Ärendet handlade om en god man hade rätt att få ut kopior av huvudmannens självdeklarationer när huvudmannen själv inte kunde begära ut kopiorna eller efterge sekretessen till förmån för sin god man (regeln fanns då i SekrL 9:1, nu i OSL 27:1). Den sekretess som regeln stadgade var s.k. absolut sekretess vilket innebär att den myndighet som har fått in en ansökan om att få ta del av en uppgift inte skall göra någon skadeprövning, uppgiften är alltså sekretessbelagd oavsett om den enskilde kan antas lida någon skada eller men av att uppgiften lämnas ut. I domskälen anförde domstolen inledningsvis att den ensamma rådighet över den enskildes egendom som en förvaltare har till följd av uppdraget måste anses innefatta möjligheten att med stöd av SekrL 14:4 få ta del av huvudmannens självdeklarationer och att, oavsett om godmanskapet enligt FB 11:7 skulle kunna omvandlas till ett förvaltarskap eller inte, om huvudmannen själv saknar förmåga att själv disponera över sekretessen bör SekrL 14:4 (nu OSL 12:1) också kunna tillämpas så att "en god man i en sådan situation har rätt att ta del av huvudmannens självdeklarationer i den utsträckning som behövs för att han skall kunna fullgöra sitt uppdrag".

^{xxiv} Regeringen ger emellertid inga exempel på om detta

har skett, om det sker i någon större utsträckning eller om det är vanligare att sådana situationer uppkommer än att den enskilde utsätts för ekonomiska eller andra övergrepp från utomstående ställföreträdare.

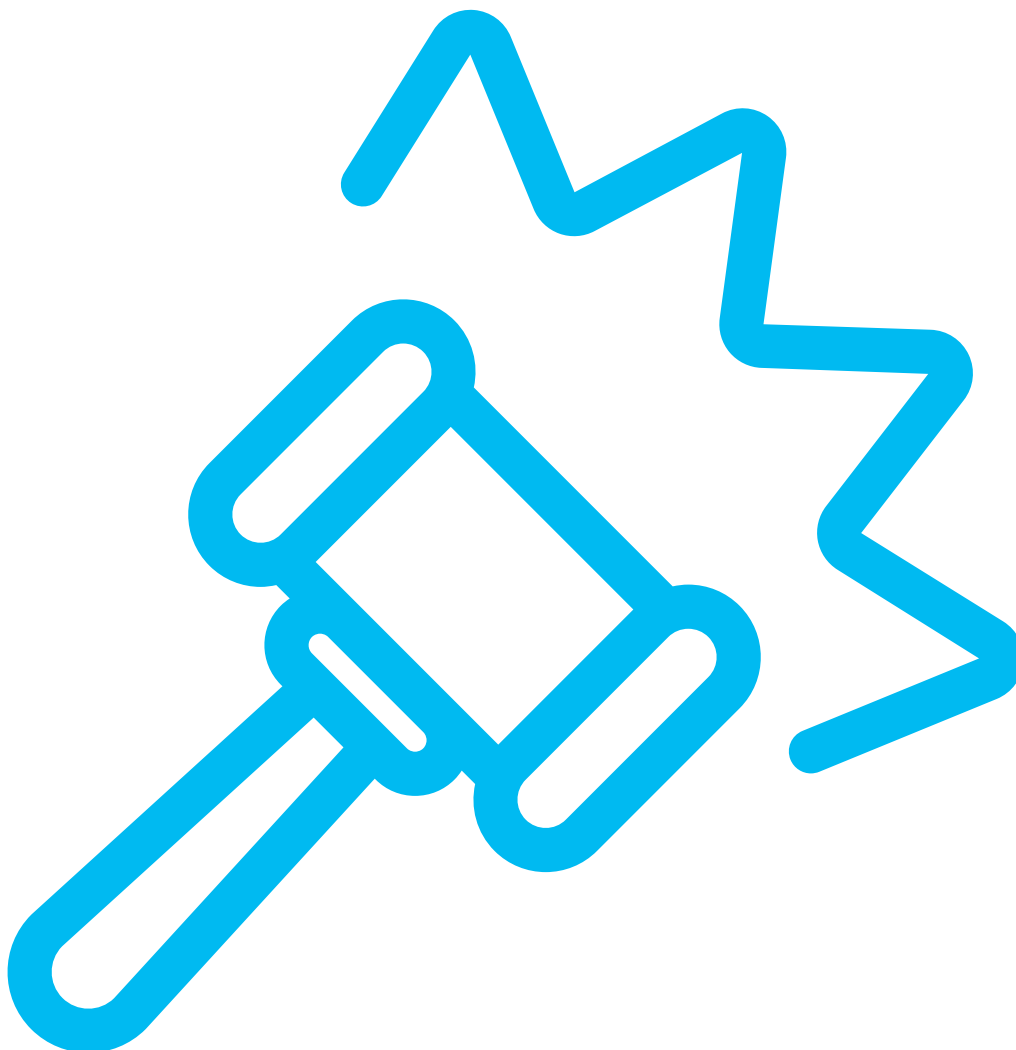
^{xxv} *“take immediate steps to replace substitute decision-making with supported decision-making and provides a wide range of measures which respect the person’s autonomy, will and preferences and is in full conformity with article 12 of the Convention”.*

^{xxvi} *“The measures taken to replace substituted decision-making with supported decision-making, including with regard to consent for medical treatment, access to justice, voting, marriage and work, in particular*

for persons with intellectual and/or psychosocial disabilities;

Any safeguards against abuse of supported decision-making systems and/or arrangements that ensure that support provided respects the rights, autonomy, will and preferences of persons with disabilities and protects them from undue influence, misconduct and conflicts of interest, and the extent to which persons with disabilities have access to remedies against such situations;

Procedures and support provided to persons with disabilities who are under trusteeship or guardianship, and whether they are in line with the Convention.”

***För personer
med intellektuell
funktions-
nedsättning***

FUB

Internet: www.fub.se

E-post: fub@fub.se

Telefon: 08-508 866 00

Besöksadress: Industrivägen 7, Solna

Postadress: Box 1181, 171 23 Solna

Organisationsnummer: 80 20 06-1704